

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra bohemistiky

**Prezentace ortografické normy v učebnicích
pro 2. stupeň ZŠ / nižší stupeň víceletých gymnázií
a pro SŠ**

**Presentation of the Orthographic Norm in Textbooks
for Secondary Schools / Lower Stage of Grammar Schools
and for High Schools**

Magisterská diplomová práce

Bc. Lenka Hlaváčová

Česká filologie – Anglická filologie

Vedoucí práce: Mgr. Darina Hradilová, Ph.D.

Olomouc 2015

Prohlašuji, že jsem tuto magisterskou diplomovou práci vypracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité zdroje a literaturu.

V Olomouci dne 16. 4. 2015

Lenka Hlaváčová

Děkuji Mgr. Darině Hradilové, Ph.D., za vedení při psaní této diplomové práce, užitečné rady a věcné poznámky.

1 Úvod.....	6
2 Jazyková norma, její poznání a kodifikace.....	7
2.1 Vývoj pravopisné normy a kodifikace	11
3 Pravopisné příručky	15
3.1 Pravidla českého pravopisu	15
3.2 Internetová jazyková příručka Ústavu pro jazyk český.....	17
3.3 Akademická příručka českého jazyka	19
4 Postavení pravopisu v Rámcovém vzdělávacím programu	20
5 Pravopis ve školním vyučování.....	23
5.1 Typy pravopisných cvičení	25
5.1.1 Opisování	25
5.1.2 Pravopisný rozbor	26
5.1.3 Doplnovací cvičení	26
5.1.4 Obměňovací cvičení.....	26
5.1.5 Stylizační cvičení.....	27
5.1.6 Diktát	27
5.2 Opravování pravopisných chyb a hodnocení	28
6 Kritéria analýzy a hypotézy	30
7 Učebnice pro ZŠ nakladatelství Fraus	32
7.1 Výklad.....	33
7.1.1 Pravopisné učivo obsažené v jednotlivých učebnicích	33
7.2 Cvičení	36
7.2.1 Cvičení podle množství procvičovaných jevů.....	37
7.2.2 Cvičení podle typu zadání	37
7.2.3 Nepřesnosti a chyby ve cvičeních.....	38
7.2.4 Cvičení mimo pravopisnou část	39
7.3 Prezentace pravopisných příruček.....	40
7.4 Učebnice a Rámcový vzdělávací program	41
8 Učebnice pro ZŠ nakladatelství SPN	42
8.1 Výklad.....	42
8.1.1 Pravopisné učivo obsažené v jednotlivých učebnicích	43
8.2 Cvičení	46
8.2.1 Cvičení podle množství procvičovaných jevů.....	47

8.2.2 Cvičení podle typu zadání	48
8.2.3 Cvičení primárně nezaměřená na pravopis	49
8.2.4 Nepřesnosti a chyby ve cvičeních	50
8.3 Prezentace pravopisných příruček	51
8.4 Učebnice a Rámcový vzdělávací program	51
9 Řada učebnic pro gymnázia nakladatelství SPN	53
9.1 Výklad	53
9.1.1 Pravopisné učivo obsažené v jednotlivých učebnicích	54
9.2 Cvičení	57
9.2.1 Druhy cvičení podle množství procvičovaných jevů	57
9.2.2 Druhy cvičení podle typu zadání	59
9.2.3 Konzistentnost výkladů a cvičení	60
9.2.4 Cvičení mimo pravopisnou část učebnic	61
9.3 Prezentace pravopisných příruček	62
10 Učebnice českého jazyka pro SŠ nakladatelství Fraus	64
10.1 Výklad	65
10.1.1 Výklady pravopisu mimo ortografickou část učebnice	66
10.2 Cvičení	67
10.2.1 Druhy cvičení podle množství procvičovaných jevů	68
10.2.2 Druhy cvičení podle typu zadání	68
10.2.3 Cvičení mimo pravopisnou část	69
10.2.4 Nepřesnosti a chyby ve cvičeních	70
10.3 Prezentace pravopisných příruček	72
11 Závěr	74
12 Anotace	78
13 Resumé	79
14 Seznam zkratk	80
15 Seznam použité literatury	82
15.1 Učebnice pro ZŠ	84
15.2 Učebnice pro SŠ	85
15.3 Metodické příručky	85

1 ÚVOD

Požadavek ortograficky správného psaní je v české společnosti hluboce zakořeněn. Pravopis je vnímán jako jedno z hlavních kritérií jazykové správnosti a jazykové kultury a nedostatky v něm mohou být dokonce důvodem k hodnocení chybujícího člověka jako nevzdělaného a nedostatečně inteligentního.¹

Naučit žáky správnému pravopisu je jedním z úkolů školního předmětu český jazyk a literatura. Základem výuky v jeho jazykové složce by měly být kvalitně zpracované učebnice, které kromě jiných cílů směřují také k tomu, aby žáci psanou formu jazyka ovládali na úrovni, jaká je pro jejich stupeň a typ školy požadována *Rámcovým vzdělávacím programem*. K tomu v učebnicích slouží jak výklady, jež dávají žákům teoretický základ nezbytný pro zvládnutí českého pravopisu, tak cvičení, která umožňují teoretické poznatky aplikovat.

Tato diplomová práce se zaměřuje na učebnice českého jazyka pro 2. stupeň základní školy a odpovídající ročníky nižšího gymnázia a pro střední školy. Jejím cílem je analyzovat vybrané učebnice a na základě této analýzy zhodnotit, jakým způsobem je v nich ortografická norma prezentována. Zaměříme se zejména na to, zda je prezentována v celé šíři odpovídající současné kodifikaci a v hloubce, která se shoduje s výstupy předepsanými RVP pro daný typ školy, a také zda tato prezentace reflektuje diskuzi o pravopisné normě. Zhodnotíme, zda některé pravopisné jevy nejsou přeceňovány na úkor jevů jiných. Posoudíme také, ve kterých ohledech je prezentace ortografie v souladu s didaktickými zásadami výuky pravopisu, a identifikujeme oblasti, v nichž se učebnice mohou zdokonalovat.

Pro analýzu jsme zvolili dvě řady učebnic českého jazyka pro 2. stupeň základní školy, a to z nakladatelství SPN a Fraus. Pro lepší srovnání pochází ze stejných nakladatelství též analyzované učebnice českého jazyka pro střední školy.

¹ Čechová, M. – Styblík, V.: *Čeština a její vyučování*. SPN, Praha 1998, s. 171.

2 JAZYKOVÁ NORMA, JEJÍ POZNÁNÍ A KODIFIKACE

Učebnice českého jazyka žákům základních a středních škol prezentují kodifikovanou normu spisovného jazyka. Proto je vhodné se nejprve zaměřit na vysvětlení pojmu norma a dalších termínů, které s ním souvisejí.

Pojem **jazyková norma**² byl poprvé definován Bohuslavem Havránkem v roce 1932. Tato definice byla vyústěním diskuze o jazykové správnosti vedené od počátku 20. století. Norma byla vymezena ve vztahu k dalším pojmům, jako např. jazyk, úzus, kodifikace, a stala se jedním ze základních lingvistických pojmů Pražské školy. V Havránkově pojetí byla norma souborem jazykových prostředků, které uživatelé daného jazyka pravidelně používají a považují ve své komunikaci za závazné. Pojem se dále rozvíjel a později k němu byla zařazena také pravidla, podle nichž se jazykové prostředky spojují a vytváří se nová slova, která se následně začleňují do tvaroslovného systému jazyka.

Jazyková norma se vyznačuje těmito vlastnostmi:

- **inherentnost**, tedy její přítomnost v jazyce samotném,
- **implicitnost**, z níž vyplývá potřeba normu poznávat,
- **bezpříznakovost** v tom smyslu, že jazykové prostředky jsou užívány zcela obvykle, samozřejmě, bez uvědomování,
- **závaznost** v různé míře u norem různých útvarů či různých dílčích norem,
- **pružná stabilita**, tedy ustálenost normy v určitém časovém okamžiku, což ovšem nevyklučuje její variantnost způsobenou různými funkcemi jazyka, a její vývoj v čase.

Normu mají všechny útvary jazyka, ovšem již od první definice tohoto pojmu byla od normy ostatních útvarů odlišována norma spisovného jazyka. Ta se od norem nespisovných útvarů liší svou větší závazností a je kritériem jazykové správnosti. Velmi úzce tedy souvisí i s jazykovou kulturou. Jako

² Zpracováno podle Nebeská, I.: *Jazyk – norma – spisovnost*. Karolinum, Praha 2003, s. 9–22., Nebeská, I.: Norma jazyková. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.): *Encyklopedický slovník češtiny*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2002, s. 288–289.

jediná je spisovná norma také regulována, nerozhoduje o ní tedy plně úzus, ale zasahují do ní také lingvisté. Její výsledná podoba je poté kodifikována v příručkách. Právě tato norma je vyučována ve školách, kde ale může dojít k problémům při jejím osvojování – mimo školu totiž žáci častěji užívají nespisovné varianty jazyka, spisovné normě se tedy musí vědomě učit.

Vzhledem k tomu, že jazyková norma je implicitní, je nezbytné ji poznávat. Poznání jazykové normy kteréhokoli útvaru vychází z úzu. **Úzus**³ je soubor jazykových prostředků, které jsou mluvčími jazyka běžně užívány a mají svou ustálenou podobu. Od normy se liší tím, že není zcela závazný a může obsahovat jak správné, tak nesprávné jazykové prostředky. Pro zjištění normy spisovného jazyka se sledují hlavně texty psané, ale ne všechny. Umělecké texty jsou do analýzy úzu zařazovány jen velmi zřídka, což je způsobeno tím, že jsou v nich kromě spisovného jazyka využívány také prostředky z jiných, nespisovných útvarů. Z textů mluvených jsou analyzovány především projevy veřejné, oficiální. K poznávání úzu slouží také jazykové povědomí vzdělaných vrstev.

Pojmem **kodifikace**⁴ rozumíme poznávání normy spisovného jazyka a její zachycení ve slovnících, mluvnicích, pravidlech a dalších příručkách. Společně s individuálním a kolektivním územ uživatelů češtiny také slouží k upevnění normy spisovného jazyka. Na rozdíl od ní je však statická, což způsobuje, že kodifikace za normou zaostává a zastarává. Tomu je možné čelit několika způsoby. Kodifikace by již v době svého vzniku měla přihlížet k vývojovým tendencím normy, což se projevuje například kodifikací dublet. Dále je možné postupně provádět dílčí úpravy kodifikace na základě změn v normě. Kodifikační tradice je v češtině velmi dlouhá, její počátky lze klást již do doby rozvoje knihtisku, administrativy a školství.⁵

³ Zpracováno podle Nebeská, I.: Úzus. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.): *Encyklopedický slovník češtiny*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2002, s. 516.

⁴ Zpracováno podle Kraus, J.: Kodifikace. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.): *Encyklopedický slovník češtiny*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2002, s. 216–217., Čechová, M.: *Čeština, řeč a jazyk*. ISV nakladatelství, Praha 2000, s. 25.

⁵ Kraus, J.: Kodifikace. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.): *Encyklopedický slovník češtiny*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2002, s. 216.

Kodifikace pravopisu je tradičně zachycena v *Pravidlech českého pravopisu* (PČP), která vycházejí ve dvou verzích, akademické a školní, jejichž aktuálnímu vydání by měly odpovídat učebnice českého jazyka a další knihy sloužící potřebám žáků a učitelů. Vedou se ovšem diskuze o tom, zda jsou *Pravidla českého pravopisu* v oblasti ortografie jediným kodifikačním médiem, nebo zda dochází ke kodifikaci pravopisu češtiny i jinde. Hlavním adeptem na kodifikační pravomoc v této oblasti je lingvistický časopis *Naše řeč*. Na roli *Naší řeči* v otázce kodifikace ovšem existují rozdílné názory.

Robert Adam v článku „K otázce kodifikační pravomoci“⁶ vyslovil názor, v němž *Naši řeč* jako publikaci kodifikující spisovnou češtinu odmítá. Pro toto stanovisko uvádí několik důvodů, které lze považovat za velmi závažné. Autoři článků podle Adama sice navrhují změnu kodifikace, ale nedomnívají se, že by ji sami již prováděli. Často se naopak ohledně kodifikace určitého jevu vedou spory, v nichž svůj názor vysloví více lingvistů. Může se také stát, že některá doporučení jsou matoucí nebo v rozporu s územ, a tedy nepřijatelná pro velkou část mluvčích češtiny a jdoucí proti jejich jazykovému citu. Oproti příručkám je také problém v tom, že v časopise kodifikace nemůže být řazena systematicky, jako je tomu v příručkách, a zatímco příručky jsou kodifikační jako celek, u časopisu není vždy jasné, kterým článkem autor zamýšlí kodifikovat a kterým nikoli. Adam také považuje kodifikaci v příručkách za objektivnější, protože se na ní podílí více lingvistů, a domnívá se, že se v nich lépe předejde nebezpečí špatného odhadu budoucího vývoje jazyka, protože v nich ke kodifikaci dochází ve skocích.

Na Adamův článek reagovali M. Jelínek za redakční radu *Naší řeči* a V. Cvrček. Jelínek ve svém článku⁷ vyjadřuje přesvědčení, že *Naše řeč* by kodifikační pravomoc mít měla, a to hlavně jako „kodifikační pramen“⁸, z něhož by se mělo čerpat při kodifikaci. Říká, že by na stránkách *Naší řeči* měla především probíhat diskuze o kodifikaci jednotlivých jevů, čímž ovšem

⁶ Adam, R.: K otázce kodifikační pravomoci. *Naše řeč* [online], 88, 2005, č. 4 [cit. 28. 11. 2014]. Dostupné z: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7842>>.

⁷ Jelínek, M.: Má *Naše řeč* kodifikační pravomoc?. *Naše řeč* [online], 88, 2005, č. 4 [cit. 28. 11. 2014]. Dostupné z: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7843>>.

⁸ Tamtéž.

souhlasí s R. Adamem. *Naší řeči* však neupírá právo konečného stanoviska k této diskuzi. Redakční rada *Naší řeči* by tedy podle něj měla na základě argumentů v diskuzi rozhodovat, co bude ke kodifikaci doporučeno a co nikoli. Z toho by pak měly vycházet kodifikační příručky, jako jsou i *Pravidla českého pravopisu*. V. Cvrček⁹ naopak jednoznačně odmítá preskriptivní kodifikační pravomoc *Naší řeči*. Jeho hlavním argumentem je to, že široká veřejnost *Naší řeč* jako závaznou kodifikační příručku nevnímá; zároveň také v souvislosti s kodifikací zcela zpochybňuje pojem pravomoc. Domnívá se totiž, že lingvisté by měli uživatelům jazyka pouze radit, nikoli přikazovat, jak jazyk správně užívat. Kodifikační pravomoc odlišuje od kodifikační platnosti, kterou má podle něj každý výstup jazykovědné práce.

Na základě výše uvedených argumentů se zdá, že i přes snahu *Naší řeči* do kodifikace zasahovat, jsou nejdůležitější kodifikační platformou v oblasti pravopisu stále *Pravidla českého pravopisu*.

Pravopisná norma úzce souvisí s normami jednotlivých jazykových plánů a vzájemně se ovlivňují. Výrazný je její vztah s výslovnostní normou, který se projevuje fonologickým principem, jenž je pro český pravopis základní.¹⁰ Charakterizuje jej snaha o korespondenci mezi fonémy a grafémy, kdy jednomu fonému odpovídá jediný grafém a naopak (ne vždy tomu tak ovšem je, jako příklady fonému označeného více grafémy lze uvést [i] nebo [ú]).¹¹

Výslovnost ovšem není jediným kritériem pravopisu, který se od ní v mnoha případech odlišuje. Důležitým principem českého pravopisu je totiž také princip morfologický. Díky němu je pravopisná norma úzce spojena s tvaroslovím a slovtvorbou. Různé tvary stejného slova či slova příbuzného zachovávají stejný pravopis, ačkoli výslovnost se může lišit. Totéž platí také pro předpony, přípony a koncovky.¹² Mluvnickou charakteristiku slov

⁹ Cvrček, V.: Za ještě tvrdší kodifikační diktát?. *Naše řeč* [online], 89, 2006, č. 1 [cit. 28. 11. 2014]. Dostupné z: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7867>>.

¹⁰ Hubáček, J. et al: *Čeština pro učitele*. Vade Mecum Bohemiae, Odry 2010, s. 66.

¹¹ Krobotová, M. – Jodasová, H.: *Základy českého pravopisu a pravopisná cvičení*. Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc 2002, s. 8.

¹² Tamtéž.

potřebujeme znát také např. v některých případech pro správné označování délky vokálů¹³ a v dalších případech.¹⁴

Pravopis je spojen též s rovinou syntaktickou. Zcela zřejmá je jejich souvislost v oblasti interpunkce, o níž ve většině případů rozhoduje skladba věty nebo souvětí.¹⁵ Syntax je ovšem pro pravopis nezbytná také v mluvnické shodě, kdy o koncovce přičestí, jmenného tvaru nebo adjektiva rozhoduje podmět (resp. substantivum rozvíjené daným adjektivem), příp. slovosled.¹⁶

2.1 VÝVOJ PRAVOPISNÉ NORMY A KODIFIKACE

V počátcích českého písemnictví neexistoval jednotný pravopis. Rozdíly bylo možné najít nejen mezi jednotlivými písaři, ale často také v jednom textu.¹⁷ Nejstarší české texty (či jen slova nebo věty) byly psány primitivním pravopisem, využívajícím latinku, který ovšem pro češtinu vyhovující nebyl.¹⁸ Již ve 13. stol. byl proto nahrazen pravopisem spřežkovým, jehož pozdější varianta byla užívána po celé 14. století; některé jeho znaky se ale udržely mnohem déle.¹⁹ Diakritický pravopis byl poprvé představen ve spisu *De orthographia*, který je přisuzován Janu Husovi.²⁰

Potřeba sjednotit psanou formu jazyka vyvstala až se vznikem knihtisku, kdy se začal značně rozšiřovat okruh čtenářů.²¹ Na dlouhou dobu (až do národního obrození) se prosadil tzv. bratrský pravopis, jehož základem byl právě pravopis diakritický, jenž ovšem nebyl přejat zcela.²² Na rozdíl

¹³ Hlavsa, Z. et al: *Pravidla českého pravopisu*. Academia, Praha 2006, s. 24.

¹⁴ Např. o psaní *i/y* v některých případech rozhoduje pád apod.

¹⁵ Pravidla psaní interpunkce viz tamtéž, s. 58–75.

¹⁶ Pravidla shody viz tamtéž, s. 14–17.

¹⁷ Sedláček, M.: K vývoji českého pravopisu. Část 1. *Naše řeč* [online], 76, 1993, č. 2 [cit. 27. 3. 2015]. Dostupné z: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7120>>.

¹⁸ Cuřín, F.: *Vývoj spisovné češtiny*. SPN, Praha 1985, s. 21–22.

¹⁹ Tamtéž, s. 22–23.

²⁰ Tamtéž, s. 35.

²¹ Tamtéž, s. 47.

²² Užíval několik spřežek – např. *ff* (š), *rz* (ř) nebo *cz* (č i c). Tamtéž, s. 47–48.

od dnešního pravopisu užíval některé znaky pro jiné hlásky: *g* (dnešní *j*), *y* (*j*), *ǵ* (*g*), *w* (*v*), *au* (*ou*); po *c*, *z*, *s* se vždy psalo *y* a existovalo dvojí *l*. Ve shodě s dnešním stavem se délka označovala čárkou²³ a stejný byl také zápis a výslovnost skupin *dě*, *tě*, *ně*, *di*, *ti*, *ni*.²⁴

Jazyková norma (vč. pravopisné) nebyla v průběhu národního obrození ustálena.²⁵ Nejvýznamnějšími změnami, které byly navrženy, byly analogická a skladná oprava. V opravě analogické Dobrovský navrhoval psát po *c* vždy *i* a po *s*, *z* buď *i*, nebo *y* podle analogie.²⁶ Opravu skladnou navrhl Šafařík a zpočátku z ní bylo přijato pouze označování hlásek *j* a *í* grafémy, které užíváme i dnes. Psaní *v* a *ou* namísto *w* a *au* se prosadilo až později.²⁷ Některým dalším oblastem ovšem v této době nebylo věnováno mnoho pozornosti, a to např. hranicím slov, interpunkci, velkým písmenům nebo přejatým slovům.²⁸

S první kodifikační příručkou se setkáváme v roce 1902, kdy byla vydána *Pravidla hledící k českému pravopisu a tvarosloví* (další, pozměněná vydání vyšla roku 1903 a 1913).²⁹ Již tehdy vycházela také „vydání menší“³⁰ určená pro školní výuku, v čemž můžeme vidět paralelu k dnešním dvěma vydáním PČP. Ačkoli ve školách byla *Pravidla* přijata poměrně dobře, mezi odbornou veřejností shoda nepanovala. *Pravidla* totiž kodifikovala i jevy, které již nebyly součástí normy, navíc se snažila o jednotu bez jakýchkoli dublet. Jevem, který se v této kodifikaci prosadil nejvíce, bylo *i*, *í* v koncovkách sloves v 1. os. ind. prez.³¹

²³ Kromě *í*, pro něž se užíval znak *j*.

²⁴ Tamtéž.

²⁵ Tamtéž, s. 99.

²⁶ Tamtéž, s. 79.

²⁷ Tamtéž, s. 80–81.

²⁸ Sedláček, M.: K vývoji českého pravopisu. Část 2. *Naše řeč* [online], 76, 1993, č. 3 [cit. 1. 4. 2015]. Dostupné z: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7137>>.

²⁹ Cuřín, F.: *Vývoj spisovné češtiny*. SPN, Praha 1985, s. 107.

³⁰ Tamtéž.

³¹ Tamtéž, s. 108–109.

Další *Pravidla* byla vydána roku 1941. Jejich hlavním cílem bylo přiblížit psanou podobu jazyka podobě mluvené, což se projevilo např. v psaní délky samohlásek nebo v připuštění některých dublet (např. akuzativ zájmena *on – jeho, ho, je*).³²

Rozsáhlejší změny kodifikace nastaly v *Pravidlech* z roku 1957 (r. 1958 pak vyšlo jejich školní vydání). Na rozdíl od *Pravidel* přecházejících ta nová preferovala počestěné psaní cizích slov oproti psaní původnímu. Obecnou tendencí byla snaha o zjednodušení pravopisu. To se projevilo hlavně častějším zavedením dublet (např. u příslovečných spřežek nebo některých slov cizího původu),³³ postupně se oproti minulosti také zjednodušilo psaní předložek a předpon *s/z* a psaní *i/y*.³⁴ Změny se týkaly i velkých písmen. Z ideologických důvodů bylo zavedeno jejich psaní u některých institucí; další rozdíly oproti starším *Pravidlům* se projevily u víceslovných názvů – po celé 20. století se totiž měnil pohled na to, která kritéria jsou pro psaní velkých písmen nejdůležitější.

Poslední změna kodifikace pravopisu proběhla v roce 1993, některé její aspekty byly ovšem silně kritizovány. Byla zjednodušena pravidla psaní velkých písmen pro vyjádření úcty, často tak záleží na pisateli, zda v takovém případě zvolí velké, nebo malé písmeno.³⁵ V důsledku dalších změn v této oblasti „velkých počátečních písmen v českých textech trochu přibývá“.³⁶ Ve složených vlastních jménech bylo zavedeno psaní velkého písmena po předložce. Ačkoli i toto může činit problémy, právě úpravy psaní velkých písmen byly kritizovány nejméně.³⁷

³² Tamtéž, s. 118.

³³ Sedláček, M.: K vývoji českého pravopisu. Část 2. *Naše řeč* [online], 76, 1993, č. 3 [cit. 1. 4. 2015]. Dostupné z: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7137>>.

³⁴ Cuřín, F.: *Vývoj spisovné češtiny*. SPN, Praha 1985, s. 127.

³⁵ Sedláček, M.: K vývoji českého pravopisu. Část 2. *Naše řeč* [online], 76, 1993, č. 3 [cit. 1. 4. 2015]. Dostupné z: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7137>>.

³⁶ Tamtéž.

³⁷ Uličný, O.: Jaké úpravy pravopisu a kdy? (Na okraj Pravidel českého pravopisu 1993) [online]. *Čeština doma a ve světě*, 1, 1993, č. 2, s. 66 [cit. 1. 4. 2015]. Dostupné z: <<http://ucjtk.ff.cuni.cz/system/files/publikace/cds/CDS1993-2.pdf>>.

Změn doznalo také psaní přejatých slov, které bylo naopak kritizováno nejvíce. Zjevná je tendence nahrazovat původní *s* písmenem *z* podle výslovnosti. V některých případech byly kodifikovány dublety, jindy pouze jedna varianta (obsahující buď *s*, nebo *z*), podle Uličného ale *Pravidla* nejsou příliš konzistentní; někdy se totiž využívá morfemického principu (např. *kurz*, *pulz*), jindy fonetického (např. *fantastický*).³⁸ U přípony *-ismus* byla zavedena dubleta ve tvaru *-izmus*.³⁹ Délka vokálů přejatých slov se naopak výslovností neřídí, většinou je totiž kodifikována podoba se samohláskou krátkou. Ani zde ovšem *Pravidla* nejsou konzistentní (např. koncovka *-ér*).⁴⁰ Podle Uličného by bylo vhodné, kdyby právě u přejatých slov existovalo větší množství dublet, a pisatelé by si tak sami mohli zvolit variantu, která jim více vyhovuje.⁴¹

³⁸ Tamtéž, s. 67.

³⁹ Tamtéž.

⁴⁰ Tamtéž.

⁴¹ Tamtéž, s. 67–68.

3 PRAVOPISNÉ PŘÍRUČKY

Pravopisné příručky jsou důležitou pomůckou při výuce pravopisu. Žáci by měli být učitelem k práci s nimi vedeni jak na základní, tak na střední škole a zvládnutí práce s pravopisnými příručkami by mělo být jedním z výsledků pravopisného vyučování. Žáci si v příručkách mohou ověřovat psaní slov a jevů, jimiž si nejsou zcela jisti. To jim dává větší autonomii ve vlastním učení, které tak mohou sami více ovlivňovat. Získávají také praxi v práci s odborným textem. Užíváním příruček se u žáků také rozvíjí některé klíčové kompetence, zejména kompetence k řešení problémů a kompetence k učení. Schopnost samostatně vyhledávat a ověřovat si informace využijí nejen v dalším studiu, ale také v různých životních situacích.

3.1 PRAVIDLA ČESKÉHO PRAVOPISU

Pravidla českého pravopisu jsou nejdůležitější pravopisnou příručkou, která je využívána jak školou, tak veřejností. Najdeme v nich aktuální kodifikaci českého pravopisu. Není ovšem zcela nezbytné se řídit pouze nejnovějším vydáním, dobře nám poslouží také některá vydání starší, a to až z roku 1993, kdy proběhla poslední velká změna pravopisných pravidel.⁴² Vydání, která následovala v dalších letech, byla téměř nezměněná – největší úpravy přineslo vydání *Dodatku* v roce 1994, který zpřesnil pravidla psaní přejatých slov, a přidání přibližně 200 slov do slovníkové části v roce 1999.

Pravidla českého pravopisu vycházejí ve dvou vydáních – školním (nakladatelství Fortuna, dříve také Pansofia) a akademickém (u některých edic označováno jako studentské vydání; nakladatelství Academia). Pro školní praxi je, jak již název napovídá, určeno především vydání školní. Oproti vydání akademickému jsou zde zestručněné výklady, které nejdou do takové hloubky, čemuž odpovídá i jejich kratší rozsah. Chybí v něm také pravidla přepisu slov z cizích jazyků a seznamy vlastních jmen. Slovníková

⁴² Musí se ovšem jednat o *Pravidla* autorů z ÚJČ, tedy hlavně z nakladatelství Academia. O vydání různých nakladatelství viz níže.

část obsahuje menší množství hesel než v akademickém vydání, ale je v ní uvedeno více tvaroslovných údajů.⁴³

Kromě *Pravidel českého pravopisu* od autorů z Ústavu pro jazyk český (ÚJČ) vycházejí pod stejným názvem publikace jiných autorů. U takových příruček ovšem není zaručeno, že se obsah nebude lišit od *Pravidel ÚJČ*.⁴⁴ V této práci budeme vždy využívat *Pravidla českého pravopisu* autorů z ÚJČ.

Školní vydání *Pravidel českého pravopisu*⁴⁵ má tři části: Pravopisná pravidla, Pravopisný slovník a Dodatek ke školnímu vydání *Pravidel českého pravopisu*. První část je tvořena výkladem ortografických pravidel – nalezneme zde pravidla psaní *i/y*, písmene *ě*, souhlásek *d', t', ň*, párových souhlásek, souhláskových skupin, *s/z* (předložek i předpon), pravidla pro označování délky samohlásek, psaní přejatých slov, zkratk, značek, velkých písmen, interpunkce a hranic slov v písmu. Jednotlivá pravidla jsou přehledně rozčleněna do kapitol a podkapitol, pro lepší orientaci jsou také rozdělena do 143 paragrafů. U každého pravopisného pravidla je pro ilustraci uvedeno velké množství příkladů jeho užití v praxi.

Pravopisný slovník je nejrozsáhlejší částí *Pravidel*. Jeho cílem je poradit uživatelům se správným psaním konkrétních slov, obsahuje proto převážně slova, která by mohla při psaní činit potíže. U některých hesel není uveden žádný komentář, ale často jsou uvedeny alespoň základní tvaroslovné údaje – to může být např. u jmen uvedení rodu, některých dalších pádů, které by mohly být problematické (hl. genitivu), u sloves případné dubletní tvary apod. Je nutné si ale uvědomit, že základním cílem je podat informace o pravopisu vybraných slov, proto zde nenajdeme např. informace o jejich stylovém příznaku.

⁴³ Ústav pro jazyk český. 2014. Informace o příručce *Pravidla českého pravopisu*. [online, cit. 19. 2. 2015]. Dostupné z: <<http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=890>>.

⁴⁴ Schvalovací doložku MŠMT získala kromě *Pravidel českého pravopisu* nakladatelství Fortuna pouze *Školní pravidla českého pravopisu* nakladatelství Lingea. Viz *Seznam učebnic a učebních textů se schvalovací doložkou pro základní vzdělávání platný ve školním roce 2014/2015* [online]. MŠMT, Praha 2014, s. 103 [cit. 19. 2. 2015]. Dostupné z: <<http://www.msmt.cz/vzdelavani/skolstvi-v-cr/schvalovaci-dolozky-ucebnic-2013>>.

⁴⁵ Martincová, O. et al.: *Pravidla českého pravopisu (školní vydání)*. Fortuna, Praha 2007.

Krátký Dodatek zařazený na konci *Pravidel* upřesňuje psaní přejatých slov, a to hlavně psaní *s/z* a délky samohlásek.

Školní vydání *Pravidel českého pravopisu* nabízí žákům výklad ortografických pravidel v přehledné podobě. Žáci v nich mohou jednoduše najít pravidlo, které potřebují pro vyřešení určitého pravopisného jevu, s nímž si neví rady. Pokud si nejsou jisti pravopisem konkrétního slova, dobře jim poslouží Pravopisný slovník. Může se ovšem stát, že ve slovníkové části *Pravidel* hledané slovo nenajdou, protože zdaleka neobsahuje všechna slova. V takovém případě se žáci budou muset obrátit na jiné příručky.

3.2 INTERNETOVÁ JAZYKOVÁ PŘÍRUČKA ÚSTAVU PRO JAZYK ČESKÝ

Přestože se *Pravidla českého pravopisu* doposud nedočkala elektronické podoby, můžeme se o pravopisu poučit také na internetu. K tomu nám poslouží *Internetová jazyková příručka* (IJP) vytvořená kolektivem pracovníků Ústavu pro jazyk český.⁴⁶ Podobně jako *Pravidla českého pravopisu* obsahuje výkladovou a slovníkovou část.

Již při prvním pohledu na výkladovou část je zřejmý největší obsahový rozdíl mezi IJP a *Pravidly*. IJP se neomezuje pouze na pravopis a jeho pravidla, ale zabývá se také morfematikou, slovtvorbou, tvaroslovím a syntaxí, najdeme zde dokonce i pravidla pro psaní dopisů a pro grafickou úpravu písemností, informace o vybraných jazykových příručkách a kodifikaci a slovníček vybraných pojmů.

Přestože zde najdeme velké množství témat, nelze výkladovou část IJP považovat za komplexní popis jazyka, neboť se zaměřuje především na ty jevy, které jsou častým předmětem dotazů uživatelů jazykové poradny Ústavu pro jazyk český.⁴⁷ Kompletní výklad zde nenajdeme ani

⁴⁶ Ústav pro jazyk český. 2008–2015. *Internetová jazyková příručka*. [online, cit. 20. 2. 2015]. Dostupné z: <<http://prirucka.ujc.cas.cz>>.

⁴⁷ Ústav pro jazyk český. 2014. O Internetové jazykové příručce. [online, cit. 20. 2. 2015]. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=_about>.

u pravopisu.⁴⁸ Výklady, které ale v příručce obsaženy jsou, obsahují detailnější vysvětlení daného jevu, než jaké je možné najít v *Pravidlech*, a často jsou také uvedeny zajímavosti. Pro ilustraci můžeme porovnat výklady o vyjmenovaných slovech, které jsou obsaženy v obou těchto jazykových příručkách.⁴⁹

Pravidla českého pravopisu se u vyjmenovaných slov omezují na základní poučku, kdy se píše *y*, *ý* po obojetných souhláskách v kořenech slov, a výčet vyjmenovaných slov a některých slov příbuzných. V poznámkách jsou uvedena některá slova, která se píšou s *i*, *í* a mohla by činit problémy. Většinou jsou stručně vysvětleny i jejich významy, aby je bylo možné odlišit od slov vyjmenovaných. IJP také uvádí základní poučku a seznam vyjmenovaných slov a vybraných příbuzných slov, v čemž vychází právě z *Pravidel*. Na rozdíl od nich ale dále stručně vysvětluje původ obojetných souhlásek a ukazuje, jak byla vyjmenovaná slova vykládána ve starších *Pravidlech*. Následuje také stručný výklad etymologie některých vyjmenovaných slov a slov, která se jim mohou zdát podobná, ale píše se v nich *i*, *í* (např. *mlýn*, *mlít*). Na závěr uvádí několik slovních hříček.

Je tedy zřejmé, že výkladová část IJP nemůže zcela nahradit *Pravidla českého pravopisu*. Přesto ale může v oblasti pravopisu velmi dobře posloužit těm žákům, kteří hledají řešení složitějšího pravopisného jevu a kteří mají zájem dozvědět se i něco navíc. Řešením by tak mohlo být užívání obou příruček a jejich vzájemné doplňování.

Slovníková část IJP obsahuje přes 8200 hesel.⁵⁰ Od slovníkové části *Pravidel* se odlišuje zejména tím, že u ohebných slov uvádí celé jejich paradigma včetně veškerých dublet. U každého slova nalezneme také příklady jeho užití. Největší výhodou slovníkové části IJP je její propojenost s výkladovou částí pomocí hypertextových odkazů – uživatel se tedy dozví

⁴⁸ Chybí zde například výklad o psaní písmena *ě*, výklad psaní *i/y* se omezuje jen na některé případy apod.

⁴⁹ Viz Martincová, O. et al.: *Pravidla českého pravopisu (školní vydání)*. Fortuna, Praha 2007, s. 12–14. a Ústav pro jazyk český. 2014. Vyjmenovaná slova. [online, cit. 20. 2. 2015]. Dostupné z: <<http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=100>>.

⁵⁰ Ústav pro jazyk český. 2015. Jazyková poradna. [online, cit. 20. 2. 2015]. Dostupné z: <<http://www.ujc.cas.cz/jazykova-poradna/>>.

nejen to, jak konkrétní slovo či jeho tvar napsat, ale velmi jednoduše se může také poučit, proč tomu tak je. Z tohoto důvodu a také proto, že jsou zde obsažena hesla nejen z *Pravidel českého pravopisu*, ale i z dalších zdrojů,⁵¹ může slovníková část IJP uživatelům posloužit lépe než slovníková část *Pravidel*.

3.3 AKADEMICKÁ PŘÍRUČKA ČESKÉHO JAZYKA

Akademická příručka českého jazyka (APČJ)⁵² je knižní vydání výkladové části IJP. APČJ nejprve vyšla jako její přepracovaná a doplněná verze, ale v červenci 2014 byla podle APČJ doplněna také IJP, a tak je v současné době obsah obou verzí totožný. Na rozdíl od IJP ale APČJ obsahuje seznam literatury ke každému oddílu, čímž pomáhá uživatelům získat další informace k tématu. Pokud ovšem uživatelé hledají pouze poučení o určitých jazykových (nejen pravopisných) jevech, mohou se sami rozhodnout, zda se jim pracuje lépe s internetovou nebo knižní verzí příručky. Jak IJP, tak APČJ je třeba chápat jako doplněk k jiným příručkám, v našem případě k *Pravidlům českého pravopisu*.

⁵¹ *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost, Nový akademický slovník cizích slov, Nová slova v češtině 1, 2* a databáze jazykové poradny. Viz Ústav pro jazyk český. 2014. O Internetové jazykové příručce. [online, cit. 20. 2. 2015]. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=_about>.

⁵² Pravdová, M. – Svobodová, I. (eds.): *Akademická příručka českého jazyka*. Academia, Praha 2014.

4 POSTAVENÍ PRAVOPISU V *RÁMCOVÉM VZDĚLÁVACÍM PROGRAMU*

Jedním ze základních dokumentů českého školství je *Rámcový vzdělávací program* (RVP). Vymezuje charakter jednotlivých stupňů škol od předškolního vzdělávání po střední školy. Stanovuje cíle vzdělávání na každém z těchto stupňů, a to jak obecné cíle, kterými je získání stanovených klíčových kompetencí, tak i cíle každé vzdělávací oblasti a jednotlivých předmětů.

Český jazyk a literatura patří do vzdělávací oblasti Jazyk a jazyková komunikace a zároveň je rozdělen do několika složek. V RVP pro základní školy (ZŠ) jsou to složky tři: Komunikační a slohová výchova, Jazyková výchova a Literární výchova. Výuka ortografické normy patří do složky Jazyková výchova. RVP pro gymnázia tento vyučovací předmět rozděluje pouze na dvě složky: Jazyk a jazyková komunikace a Literární komunikace; učivo o pravopisu je zařazeno do složky první. RVP pro gymnázia se vztahuje pouze na vyšší stupeň víceletých gymnázií a čtyřletá gymnázia; pro nižší stupeň víceletých gymnázií platí RVP pro 2. stupeň ZŠ. Ve středním odborném vzdělávání existuje samostatný RVP pro každý obor, jejich pojetí předmětu český jazyk a literatura je ovšem velmi podobné. Předmět má v těchto RVP tři složky: Zdokonalování jazykových vědomostí a dovedností, kam patří právě výuka pravopisu, Komunikační a slohová výchova a Práce s textem a získávání informací.

Na konci prvního stupně ZŠ by žák měl zvládat lexikální pravopis a znát základy pravopisu morfologického a syntaktického. Jedná se o správné psaní *i/y, dě, tě, ně, bě, pě, vě, mě* a *ú/ů* mimo morfologický šev, velká písmena na začátku vět a jmen, shodu přísudku s podmínkem a koncovky podstatných a přídavných jmen.⁵³ Na tyto základy dále navazuje učivo ve vyšších ročnících. Cílem výuky pravopisu na druhém stupni ZŠ a nižším stupni víceletých gymnázií by mělo být to, že žák „v písemném projevu zvládá pravopis lexikální, slovotvorný, morfologický i syntaktický ve větě jednoduché

⁵³ Jeřábek, J. et al.: *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání (verze platná od 1. 9. 2013)*. MŠMT, Praha 2013, s. 19-20.

i souvětí⁵⁴. Žák by se měl tedy seznámit se základními pravopisnými pravidly v návaznosti na další učivo jazykové složky, s tím, co je norma a kodifikace, a měl by se naučit samostatně pracovat se slovníky a s příručkami, z nichž se pravopisu nejvíce týkají *Pravidla českého pravopisu*.

Na čtyřletých gymnáziích a vyšším stupni gymnázií víceletých by pak mělo docházet k prohloubení těchto znalostí. Výstupem na konci studia by mělo být to, že žák „dodržuje zásady pravopisu a s oporou příruček řeší složitější případy“.⁵⁵ Žák by měl tedy zvládnout pravopisná pravidla v celé jejich šíři. Kromě toho by měl znát také nejčastější odchylky od těchto pravidel a nejtěžší případy by měl být schopen napsat pravopisně správně s využitím příruček, které by měl být schopen využívat samostatně a efektivně.

Žák středního odborného vzdělávání má ve svém psaném projevu také využívat znalosti českého pravopisu a využívat nejnovější příručky českého jazyka. Na rozdíl od žáků gymnázií má ovšem zvládnout pouze hlavní principy českého pravopisu;⁵⁶ rozsah požadovaných znalostí je tedy menší a neočekává se, že tito žáci budou znát všechna pravopisná pravidla a odchylky od nich, tak jak je tomu na gymnáziích.

Z výše uvedeného vyplývá, že výuka ortografické normy probíhá od prvního stupně ZŠ až po ukončení střední školy. Pravopisná pravidla jsou prezentována od nejjednodušších po nejsložitější a s každým vyšším stupněm vzdělání roste jejich požadovaná znalost. Nejkomplexnější a nejpodrobnější znalosti pravopisu získají žáci gymnázií, ale ani u nich se nepředpokládá, že zvládnou správně napsat vše. Proto jsou všichni žáci od druhého stupně ZŠ a nižších ročníků víceletých gymnázií učeni také pracovat s příručkami, v nichž najdou řešení pravopisných jevů, s nimiž si sami neporadí. Pravopisné učivo také přispívá k rozvoji klíčových kompetencí

⁵⁴ Tamtéž, s. 21.

⁵⁵ Jeřábek, J. et al.: *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia*. Výzkumný ústav pedagogický v Praze, Praha 2007, s. 14.

⁵⁶ *Rámcový vzdělávací program pro obor vzdělání Současný tanec* [online]. MŠMT, Praha 2012 [cit. 4. 10. 2014]. Dostupné z: <http://zpd.nuov.cz/RVP_6_vlna/RVP_8246M02_Soucasny_tanec_8246M02_Soucasny_tanec.pdf>.

stanovených v RVP, a to hlavně kompetence komunikativní, kompetence k řešení problémů a kompetence k učení.

Obsah učiva je v RVP určen vždy pro daný stupeň. To, jakým způsobem je rozděleno do jednotlivých ročníků, si školy určují samy ve svých *Školních vzdělávacích programech* (ŠVP). Všechny výše zmíněné RVP jsou ovšem pro příslušné typy škol závazné. Vzhledem k této závaznosti se při analýze jednotlivých učebnic budeme soustředit také na to, zda požadavkům RVP odpovídají.

5 PRAVOPIS VE ŠKOLNÍM VYUČOVÁNÍ

Pravopis byl vždy důležitou součástí jazykového vyučování češtiny. Jeho význam je obecně přijímán také v české společnosti, která schopnost správného pravopisného psaní často považuje za samozřejmou a někdy ji dokonce zcela ztotožňuje s představou „jazykové kultury, jazykové správnosti a vytříbenosti“.⁵⁷ Ačkoli význam pravopisu pro jednotu psaného textu nelze popřít, není možné mu přikládat nadměrně velkou váhu a redukovat jazykové vzdělávání žáků na výuku pravopisu, jak se tomu dělo v minulosti.⁵⁸ Vhodný není ale ani opačný extrém, tedy podceňování pravopisného vyučování. Pravopis by měl být neoddělitelnou součástí jazykového učiva a měl by být, ve všech případech, kdy je to možné, vyučován v souvislosti s mluvnicí. Tím si žáci pravopis osvojí rychleji a znalosti budou trvalejší.⁵⁹

Výuka pravopisu prošla velkými změnami. Na přelomu 19. a 20. století byl kladen důraz hlavně na motorickou a zrakovou paměť (takové pojetí prosazovali např. B. Šplíchal nebo německý didaktik W. A. Lay), jako intelektuální činnost bylo pravopisné psaní vnímáno pouze okrajově (např. J. Müller v pravopisu viděl také usuzování, ale v praxi jej příliš neužíval).⁶⁰ V současnosti je zřejmé, že právě dříve přehlížená rozumová činnost je při výuce a nácviu pravopisu nejdůležitější; ani zrakovou a motorickou paměť ovšem nelze zcela přehlížet. Cílem výuky je automatizace pravopisu, tedy stav, kdy je žák schopen „správně pravopisně psát, aniž musí o pravopise soustředěně uvažovat, je však schopen nad pravopisem jednotlivých případů se zamyslit“.⁶¹

⁵⁷ Hrušková, Z. – Křístek, V.: Současný stav a výhledy českého pravopisu. *Naše řeč* [online], 60, 1977, č. 1 [cit. 25. 3. 2015]. Dostupné z: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5957>>.

⁵⁸ Z toho důvodu je také jeho metodika nejpropracovanější. Hauser, P. et al.: *Metodika vyučování českému jazyku a slohu v 6. – 9. ročníku ZDŠ*. SPN, Praha 1964, s. 53.

⁵⁹ Didaktikové českého jazyka se na tomto jednoznačně shodují. Viz např. Svobodová, J. et al.: *Didaktika českého jazyka s komunikačními prvky*. Ostravská univerzita, Ostrava 2003, s. 75.

⁶⁰ Svoboda, K.: *Metodika vyučování českému jazyku a slohu na školách 2. cyklu*. SPN, Praha 1964, s. 138.

⁶¹ Tamtéž.

Výuka českého jazyka se v současné době snaží o větší míru komunikativnosti, čemuž se přizpůsobuje také obsah pravopisného vyučování. Na rozdíl od minulosti se nyní upouští od nadměrné pozornosti věnované jevům nepříliš frekventovaným a okrajovým.⁶²

Základním předpokladem pro to, aby byli žáci schopni zvládnout pravopis, je ovládání mluvnice. Je třeba, aby měli dobré znalosti tvoření slov, tvarosloví a skladby. Co se týká tvoření slov, potřebují zvládnout jak morfematický rozbor, tak rozbor slootovorný. U tvarosloví je základem schopnost zařadit slova k jednotlivým slovním druhům, u ohebných slovních druhů je pak zásadní správně určit mluvnické kategorie a přiřadit slovo ke vzoru.⁶³

Druhou nezbytnou podmínkou pro zvládnutí pravopisu je to, aby žáci znali pravidla českého pravopisu. Ta ovšem sama o sobě nestačí. Je tedy zároveň nutné, aby disponovali pravopisnými algoritmy. Algoritmus je ustálený postup řešení pravopisných problémů, jímž se žáci mají řídit.⁶⁴

Při procvičování nového pravopisného jevu je třeba dbát na postup od jednoduššího ke složitějšímu.⁶⁵ Z tohoto důvodu by měl nácvik probíhat ve dvou fázích: v první fázi se procvičuje pouze nový jev, ve druhé fázi je nutné procvičovat právě probíraný jev společně s jevy dalšími. K druhé fázi přistupujeme proto, aby žáci nepostupovali pouze mechanicky, ale naopak aby byli donuceni probíraný jev rozpoznat a vyřešit jej.⁶⁶ Zároveň je třeba zabránit tomu, aby žáci pravopisnou podobu slov odhadovali, aniž by si konkrétní jev zdůvodnili. Proto je vhodné napsat pravopisný jev až po uvedení přesného a úplného zdůvodnění, v němž není nic vynecháno ani do něj není nic přidáno.⁶⁷ Při procvičování není vhodné spěchat, mělo by být

⁶² Čechová, M. – Styblík, V.: *Čeština a její vyučování*. SPN, Praha 1998, s. 172.
Na zbytečnost vyučování pravopisu neužívaných slov upozorňoval již v roce 1942 V. Šmilauer. Viz Šmilauer, V.: O vyučování mluvnici a pravopisu. *Naše řeč* [online], 26, 1942, č. 1 [cit. 25. 3. 2015]. Dostupné z: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=3647>>.

⁶³ Čechová, M. – Styblík, V.: *Čeština a její vyučování*. SPN, Praha 1998, s. 174.

⁶⁴ Tamtéž.

⁶⁵ Tamtéž, s. 177.

⁶⁶ Tamtéž, s. 176.

⁶⁷ Tamtéž, s. 175.

hlavně důkladné. Zároveň je třeba zapojit i zrakovou a motorickou paměť žáků, a to psaním (pouhé zdůvodňování pravopisu tedy k jeho automatizaci nevede).⁶⁸

Nedílnou součástí výuky pravopisu je také práce s příručkami (viz kap. 3), zejména s *Pravidly českého pravopisu*. Žáci by se měli naučit využívat jak jejich slovníkovou část, tak část výkladovou.⁶⁹

5.1 TYPY PRAVOPISNÝCH CVIČENÍ

Procvičování pravopisu může probíhat mnoha způsoby. Druhy cvičení je vhodné střídat, „aby se probíraný jev všestranně procvičil a také aby se žáci neunavili“.⁷⁰ Každý typ cvičení má své výhody a nevýhody, což je dalším argumentem pro kombinaci jednotlivých typů. Zdrojem rozmanitých druhů cvičení by měly být zejména učebnice. Pokud tomu tak není, je nutné chybějící cvičení doplnit z jiných zdrojů.⁷¹ V následující části charakterizujeme některé druhy pravopisných cvičení, včetně jejich výhod a nevýhod.

5.1.1 OPISOVÁNÍ

Opisování je ve starších didaktikách českého jazyka uváděno jako nejjednodušší a nejstarší typ pravopisného cvičení.⁷² Žáci si u tohoto typu procvičování přečtou slovo napsané na tabuli, zapamatují si jej a poté jej napíší do sešitu. Nakonec srovnají to, co napsali, s tím, co vidí na tabuli. Tímto způsobem dochází k posilování zrakové paměti.⁷³ Velkou nevýhodou opisování je to, že se jedná o procvičování zcela mechanické, které nepřispívá k vědomému osvojování pravopisu. Z tohoto důvodu je opisování

⁶⁸ Tamtéž, s. 176.

⁶⁹ Tamtéž, s. 177.

⁷⁰ Tamtéž.

⁷¹ Tamtéž.

⁷² Hauser P. et al.: *Metodika vyučování českému jazyku a slohu v 6. – 9. ročníku ZDŠ*. SPN, Praha 1964, s. 61. a Jelínek, J.: *Úvod do teorie vyučování českému jazyku*. SPN, Praha 1979, s. 190.

⁷³ Svoboda, K.: *Didaktika českého jazyka a slohu*. SPN, Praha 1977, s. 184.

jako typ pravopisného cvičení pro druhý stupeň základních škol a pro střední školy nevhodné.⁷⁴

5.1.2 PRAVOPISNÝ ROZBOR

Pravopisný rozbor by měl být součástí komplexních jazykových rozborů a jako takový je možné jej využívat ve všech ročnících. Stejně jako u jiných typů cvičení by se měl nejprve zaměřovat pouze na probíraný jev a později by se měl rozšířit na více pravopisných jevů.⁷⁵

5.1.3 DOPLŇOVACÍ CVIČENÍ

Doplňovací cvičení jsou typická pro procvičování českého pravopisu, v jiných jazycích se s ním setkáváme jen zřídka.⁷⁶ Žáci v nich nejčastěji doplňují vynechaná písmena. Cvičení mohou být tvořena jednotlivými slovy, slovními spojeními, celými větami nebo mohou mít podobu souvislého textu. V posledních dvou případech mohou žáci doplňovat také vynechaná interpunkční znaménka. Tento typ cvičení je časově nenáročný a umožňuje soustředit se pouze na vybrané pravopisné jevy.⁷⁷ Doplnovací cvičení se často zaměřuje pouze na jeden typ pravopisného jevu, např. rozlišování *i/y*. Kombinace několika jevů není vyloučena, ale je třeba dbát na to, aby vynechávky nepůsobily problémy při porozumění textu.⁷⁸ Doplnovací cvičení je vhodné také jako samostatná práce žáků či domácí úkol.⁷⁹

5.1.4 OBMĚŇOVACÍ CVIČENÍ

V obměňovacích cvičeních žáci převádějí slova do jiných tvarů, např. u jmen do jiného pádu a čísla, u sloves do jiné osoby, času apod. Výhodou těchto cvičení je, že při nich dochází ke spojení mluvnického učiva s pravopisem. Většinou se také, podobně jako cvičení doplnovací, soustředí pouze na jeden

⁷⁴ Hauser, P. et al.: *Metodika vyučování českému jazyku a slohu v 6. – 9. ročníku ZDŠ*. SPN, Praha 1964, s. 61–62.

⁷⁵ Svoboda, K.: *Didaktika českého jazyka a slohu*. SPN, Praha 1977, s. 184.

⁷⁶ Jelínek, J.: *Úvod do teorie vyučování českému jazyku*. SPN, Praha 1979, s. 191.

⁷⁷ Svoboda, K.: *Didaktika českého jazyka a slohu*. SPN, Praha 1977, s. 185.

⁷⁸ Tamtéž.

⁷⁹ Hauser, P. et al.: *Metodika vyučování českému jazyku a slohu v 6. – 9. ročníku ZDŠ*. SPN, Praha 1964, s. 62.

typ pravopisného jevu.⁸⁰ V takovém případě je ovšem třeba se vyvarovat riziku mechanického tvoření tvarů.

5.1.5 STYLIZAČNÍ CVIČENÍ

Stylizační cvičení spočívají v samostatné tvorbě vět či krátkého textu podle zadání, v němž jsou určena slova (popř. okruh slov), jež mají žáci užívat, a tvary, ve kterých tato slova mají být (může být určen např. pád). Výhodou těchto cvičení je propojení mluvnice a pravopisu, žáci totiž musejí využívat znalosti z tvarosloví i skladby. Je zde ovšem riziko, že při příliš jednoduchém zadání budou žáci psát daný jev mechanicky. Je proto nezbytné zadání vytvořit tak, aby se tomu předešlo (např. pokud jsou zadána slova, která mají žáci užívat, a také pád, je třeba, aby zadaná slova nepatřila ke stejnému vzoru).⁸¹

5.1.6 DIKTÁT

Diktát je nejčastějším typem pravopisného cvičení.⁸² V minulosti byl považován za prostředek vhodný pouze ke zkoušení, dnes je používán jak ke zkoušení, tak k procvičování pravopisu.⁸³ Základem diktátu je přiměřenost; to se týká jeho délky (příliš dlouhý diktát by mohl vést k chybám způsobeným únavou žáků), množství pravopisných jevů, jazykové úrovně i obsahu.⁸⁴

Učitel může volit diktát po přípravě nebo bez přípravy. Diktát po přípravě následuje bezprostředně po probrání určitého pravopisného jevu a je vhodný zejména na základní škole, zatímco diktát bez přípravy se píše v jiné hodině, než ve které se daný pravopisný jev probírá.⁸⁵

⁸⁰ Svoboda, K.: *Didaktika českého jazyka a slohu*. SPN, Praha 1977, s. 185.

⁸¹ Hauser, P. et al.: *Metodika vyučování českému jazyku a slohu v 6. – 9. ročníku ZDŠ*. SPN, Praha 1964, s. 62.

⁸² Čechová, M. – Styblík, V.: *Čeština a její vyučování*. SPN, Praha 1998, s. 176.

⁸³ Svoboda, K.: *Didaktika českého jazyka a slohu*. SPN, Praha 1977, s. 185.

⁸⁴ Čechová, M. – Styblík, V.: *Čeština a její vyučování*. SPN, Praha 1998, s. 177.

⁸⁵ Svoboda, K.: *Didaktika českého jazyka a slohu*. SPN, Praha 1977, s. 186.

Diktát může být složen ze slov či slovních spojení (tzv. výběrový diktát) nebo z celých vět. Věty v takovém případě mohou tvořit celek, ale není to nezbytné. Pokud celek tvoří, je vhodné při diktování postupovat tak, že učitel nejprve přečte celý text diktátu, poté diktuje po větách nebo jejich částech a nakonec znovu přečte celý diktát.⁸⁶

5.2 OPRAVOVÁNÍ PRAVOPISNÝCH CHYB A HODNOCENÍ

Výuka pravopisu prostupuje celé jazykové vyučování a je jeho nedílnou součástí. Proto je nezbytné pravopisné chyby opravovat nejen ve cvičeních zaměřených na pravopis, ale ve všech písemných pracích.⁸⁷ Pokud chyby v žákově práci opravuje učitel, není vhodné nad chybně napsaný jev nadepsat správné řešení. Je lepší, když učitel chybu pouze vyznačí a žák ji následně opraví sám. V takovém případě se žák musí zamyslet nad správným řešením a lépe si zapamatuje, proč udělal chybu.⁸⁸ Oprava by neměla obsahovat jen jediné slovo vytržené z kontextu, ale celé spojení slov, z něhož lze vysvětlit správné psaní daného jevu. Zároveň je možné po žákovi chtít také zdůvodnění pravopisu.⁸⁹ Pravopisné chyby mohou v některých pracích opravovat také žáci sobě navzájem. To je nutí se soustředit na všechny pravopisné jevy⁹⁰ a i toto je možné považovat za formu procvičování pravopisu.

Hodnocení pravopisu je také součástí všech písemných prací, ne jen pravopisného zkoušení. Vzhledem k tomu, že pravopis byl u nás v jazykovém vyučování často přeceňován, záviselo i hodnocení prací nezaměřených na pravopis z velké části právě na pravopisných chybách (např. hodnocení slohových prací) a také diktáty byly hodnoceny příliš přísně. Tento přístup se ovšem často objevuje ještě dnes, ačkoli by se od něj mělo spíše upouštět – např. u zmíněných slohových prací je třeba při hodnocení

⁸⁶ Čechová, M. – Styblík, V.: *Čeština a její vyučování*. SPN, Praha 1998, s. 177.

⁸⁷ Tamtéž, s. 176.

⁸⁸ Svoboda, K.: *Metodika vyučování českému jazyku a slohu na školách 2. cyklu*. SPN, Praha 1964, s. 143.

⁸⁹ Čechová, M. – Styblík, V.: *Čeština a její vyučování*. SPN, Praha 1998, s. 177.

⁹⁰ Svoboda, K.: *Metodika vyučování českému jazyku a slohu na školách 2. cyklu*. SPN, Praha 1964, s. 142–143.

brát v úvahu mnohem víc faktorů než jen pravopis.⁹¹ Tradičně se také rozlišují dva typy chyb – hrubá chyba a malá chyba. Toto dělení je v současné době odmítáno. J. Jelínek namísto toho navrhuje rozlišovat chyby a relativní chyby (mezi ty by patřily např. chyby z nepozornosti a další omluvitelné chyby). V každém případě ale učitel musí brát ohled na různou závažnost jednotlivých chyb podle situace v konkrétní třídě (ročník, probrané učivo apod.).⁹²

⁹¹ Čechová, M. – Styblík, V.: *Čeština a její vyučování*. SPN, Praha 1998, s. 172.

⁹² Tamtéž, s. 173.

6 KRITÉRIA ANALÝZY A HYPOTÉZY

Na základě výše uvedených teoretických poznatků určíme kritéria, podle nichž budeme učebnice českého jazyka analyzovat a hodnotit, a stanovíme hypotézy, jejichž platnost budeme analýzou ověřovat.

Hypotéza 1: Všechny analyzované učebnice korespondují s RVP.

Základním požadavkem na každou učebnici je její korespondence s RVP pro příslušný stupeň a typ školy. Proto analyzujeme učivo, které je v jednotlivých učebnicích prezentováno, a srovnáme jej s požadavky odpovídajícího RVP.

Hypotéza 2: V učebnicích pro ZŠ je na prezentaci pravopisu kladen větší důraz a pravopisné učivo je více propojeno s učivem mluvnickým než v učebnicích pro SŠ.

Hypotéza 3: Komplexních cvičení je méně než cvičení zaměřených na jediný pravopisný jev.

Analyzujeme také, zda učebnice prezentují pravopis komplexně. To spočívá ve vzájemném vztahu mezi výklady a cvičeními. Na základě získaných dat posoudíme, zda jich učebnice obsahují dostatečné množství, zda cvičení korespondují s výklady a zda mají cvičení rozmanité formy a jsou komplexní. Rovněž analyzujeme, jestli učebnice plní didaktický požadavek spojení pravopisu s mluvnickým učivem.

Hypotéza 4: K práci s pravopisnými příručkami jsou žáci vedeni více v učebnicích pro SŠ než v učebnicích pro ZŠ.

Kromě cvičení a výkladů pravopisných pravidel řadíme do prezentace ortografie též kodifikační příručky v oblasti pravopisu. Analyzujeme proto způsob, v jaké míře a jakým způsobem jsou žáci učebnicemi k práci s nimi vedeni. Na základě toho rovněž posoudíme, zda je prezentace příruček dostatečná.

Hypotéza 5: Učebnice obsahují jen malé množství chyb a nepřesností.

Vzhledem k tomu, že učebnice slouží žákům jako primární výukový materiál, je nezbytné, aby prezentované učivo bylo správné a aby neobsahovalo

chyby, nepřesnosti ani matoucí informace. Analyzujeme tedy pravopisné učivo ve vybraných učebnicích také z tohoto hlediska.

Hypotéza 6: Problematickým pravopisným jevům je věnováno více pozornosti v učebnicích pro SŠ než v učebnicích pro ZŠ.

Jak již bylo ukázáno, některé aspekty současných pravopisných pravidel byly kritizovány, a to zejména pro svou nekonzistentnost a nedůslednost. Právě tyto jevy by tedy mohly činit ve výuce problémy – Uličný mezi ně zařazuje hlavně psaní velkých písmen a přejatých slov.⁹³ Analyzujeme tedy, zda učebnice na tuto diskuzi o pravidlech pravopisu a aktuální vývoj normy a kodifikace reagují. Na základě analýzy též posoudíme, zda je těmto problematickým jevům v učebnicích věnována zvláštní pozornost.

⁹³ Uličný, O.: Jaké úpravy pravopisu a kdy? (Na okraj Pravidel českého pravopisu 1993) [online]. *Čeština doma a ve světě*, 1, 1993, č. 2, s. 64–70 [cit. 1. 4. 2015]. Dostupné z: <<http://ucjtk.ff.cuni.cz/system/files/publikace/cds/CDS1993-2.pdf>>.

7 UČEBNICE PRO ZŠ NAKLADATELSTVÍ FRAUS

V této části analyzujeme učebnice českého jazyka pro 2. stupeň základní školy vydané nakladatelstvím Fraus.⁹⁴ Pro každý ročník je určena vždy jedna učebnice, která je doplněna pracovním sešitem; učitelé mohou využít také audionahrávek a metodické příručky. Pro 6., 7. a 8. ročník je k dispozici rovněž online podpora ve formě doplňkových cvičení.

Každá učebnice je rozčleněna do částí podle jazykového učiva, které je v nich probíráno, a ty se dále dělí na kapitoly. Výklady a cvičení nemají v kapitolách pevně dané vzájemné postavení – výklady mohou být zařazeny jak před cvičení, tak za ně nebo i mezi ně. Výkladům často předchází text (může být jak autentický – z knih, novin apod. – tak upravený), s nímž učebnice dále pracuje. Výklady jsou vždy graficky odděleny od ostatního textu. Další poučky můžeme najít na okrajích učebnice; tam jsou umístěny také značky napomáhající orientaci v knize. Na konec jednotlivých kapitol jsou mnohdy zařazeny i úkoly, jež žákům pomáhají hledat souvislosti mezi jazykovým učivem a jevy, s nimiž se mohou setkat v běžném životě. Otázky sloužící stejnému účelu často nacházíme na okrajích stran a vztahují se k textu, s nímž žáci právě pracují.

Část věnovanou ortografii najdeme v učebnicích pro 7., 8. a 9. ročník, v učebnici určené ročníku 6. chybí. Nejvíce prostoru je pravopisu věnováno v 8. ročníku (ortografická část má 13 stran), v 7. a 9. ročníku je tento oddíl podstatně kratší (8, resp. 6 stran). Mohlo by se proto zdát, že je pravopisu věnována nedostatečná pozornost, ale není tomu tak. Pravopisné učivo prostupuje ve větší či menší míře téměř všechny části každé z učebnic; je tedy probíráno hlavně v souvislosti s mluvnicí, což je jedním z požadavků jeho úspěšné výuky.

Ne všechny kapitoly v pravopisných částech učebnic obsahují výklad. Ve všech třech učebnicích je první kapitola věnována opakování

⁹⁴ Krausová, Z. – Teršová R.: *Český jazyk pro 6. ročník základní školy a primu víceletého gymnázia*. Fraus, Plzeň 2003., Krausová, Z. – Teršová, R.: *Český jazyk 7. Učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*. Fraus, Plzeň 2004., Krausová, Z. – Pašková, M.: *Český jazyk 8 pro základní školy a víceletá gymnázia*. Fraus, Plzeň 2005. a Krausová, Z. et al.: *Český jazyk pro 9. ročník základní školy a odpovídající ročník víceletého gymnázia*. Fraus, Plzeň 2006.

a procvičování učiva probraného již dříve, proto v nich nenajdeme výklady, ale pouze cvičení.

7.1 VÝKLAD

Všechny výklady v této řadě učebnic jsou graficky snadno rozpoznatelné od ostatního textu – každý z nich je v rámečku, který je podbarven. Pokud jsou tyto rámečky větší, složitější, jsou dále členěny pomocí čar oddělujících různé pravopisné jevy. Výklady jsou prezentovány převážně formou výčtů, většinou nečíslovaných; v nich jsou vysvětlena jednotlivá pravopisná pravidla, jež jsou doplněna příklady jejich užití. Výčty jsou také doplněny textem, který je uvádí nebo k nim dodává další informace. V některých případech je prezentace pravopisných pravidel doprovázena také grafickým znázorněním, které může žákům pomoci si je zapamatovat: u výkladu užití předpon *s/z/vz* jsou jednotlivá pravidla ilustrována šipkami.⁹⁵

Pravopisné výklady najdeme nejen v pravopisných částech učebnice, ale také jinde (ve tvarosloví, skladbě apod.), případně jsou součástí výkladů primárně zaměřených na mluvnické učivo.

7.1.1 PRAVOPISNÉ UČIVO OBSAŽENÉ V JEDNOTLIVÝCH UČEBNICÍCH

Jak již bylo řečeno výše, učebnice pro **6. ročník** neobsahuje část, která by byla zaměřena pouze na ortografii. Výklady o jednotlivých pravopisných jevech, které autoři zamýšlejí probírat v 6. ročníku, musíme tedy hledat na jiných místech učebnice, a to v částech *Tvarosloví* a *Skladba*.

Část zaměřená na tvarosloví⁹⁶ obsahuje výklad o velkých písmenech. Lze jej považovat za úvod do této problematiky (téma je dále podrobněji probíráno ve vyšších ročnících) – žákům je vysvětlen rozdíl v psaní obecných a vlastních jmen a jsou jim dále prezentována základní pravidla pro psaní víceslovných vlastních jmen (4 typy: a) obsahující pouze obecná jména, b) obsahující obecná i vlastní jména, c) obsahující slovo *náměstí* apod., d) začínající předložkou). Kromě toho je v rámci učiva o substantivech

⁹⁵ Viz Krausová, Z. – Pašková, M.: *Český jazyk 8 pro základní školy a víceletá gymnázia*. Fraus, Plzeň 2005, s. 37.

⁹⁶ Krausová, Z. – Teršová R.: *Český jazyk pro 6. ročník základní školy a primu víceletého gymnázia*. Fraus, Plzeň 2003, s. 7–63.

probráno krácení samohlásek v některých pádech určitých typů substantiv (např. *brána* x *za branou*). V rámci učiva o adjektivech jsou prezentována pravidla psaní koncovek tvrdých, měkkých i přivlastňovacích adj. a jmenných tvarů; tvoření adj. příponou *-ský, -ší* a s tím související skupiny hlásek; dále také jevy související se stupňováním adj. – změny hlásek, skupina *mě/mně*, zdvojování *j* u 3. stupně adj. začínajících na *j-*. U zájmen je ukázán rozdíl mezi *s sebou* a *sebou* a v rámci učiva o číslovkách jejich psaní slovy a psaní tečky za číslicí. Jsou zde také představena PČP (viz kap. 7.3).

Oddíl zaměřený na syntax⁹⁷ obsahuje pravidla psaní koncovky u shody přísudku s podmětem, včetně podmětu několikanásobného, a základní poučení o psaní čárek v souvětí a s tím související psaní čárky před spojkou *a*.

Učebnice pro **7. ročník** část zaměřenou na ortografii obsahuje.⁹⁸ Rozvíjejí se v ní znalosti psaní velkých písmen ve vlastních jménech, které byly nastíněny v učebnici předchozí. Pomocí příkladů jsou žáci seznámeni s psaním zeměpisných názvů, názvů států, měst, ulic, organizací, institucí, knih, politických stran, historických událostí, svátků apod. Toto téma je dále rozvíjeno v 9. ročníku (viz níže). Další pravopisné výklady jsou zařazeny mimo ortografickou část. V oddílu *Nauka o tvoření slov*⁹⁹ se žáci učí psát zkratky a zkratková slova. Část věnovaná tvarosloví¹⁰⁰ obsahuje pravidla psaní příslovečných spřežek v kontrastu se spojeními předložek a podstatných jmen (hranice slov v písmu). V syntaktickém oddílu je v rámci výkladu o přístavku prezentováno jeho oddělování čárkou.¹⁰¹

Jak již bylo ukázáno, v učebnici pro **8. ročník** je pravopisná část nejrozsáhlejší.¹⁰² Výklady v ní obsažené se věnují psaní předpon *s/z/vz*

⁹⁷ Tamtéž, s. 64–88.

⁹⁸ Krausová, Z. – Teršová, R.: *Český jazyk 7. Učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*. Fraus, Plzeň 2004, s. 95–103.

⁹⁹ Tamtéž, s. 28–46.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 47–64.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 81.

¹⁰² Krausová, Z. – Pašková, M.: *Český jazyk 8 pro základní školy a víceletá gymnázia*. Fraus, Plzeň 2005, s. 30–43.

(kromě pravidel a příkladů na ně jsou uvedeny také ustálené případy, které by žáci z pravidel neodvodili) a předložek *s/z* (ve 2., 7. i 4. pádě). Dále je zde vyloženo psaní písmene *ě*: skupiny *bě/bje, pě, vě/vje, mě/mně*.

I v této učebnici jsou pravopisné výklady zařazeny také do jiných částí. V oddílu *Obohacování slovní zásoby*¹⁰³ je probírán pravopis přejatých slov, přičemž se soustředí hlavně na vlastní jména a na demonstrování rozdílu mezi počestěnými slovy a slovy psanými původním pravopisem. V syntaktické části¹⁰⁴ se dále rozvíjí v předchozím ročníku naznačené psaní čárek v souvětí – v rámci výkladů o poměrech mezi větami je vždy uvedeno, kdy se čárka píše a kdy nikoli.

V učebnici pro **9. ročník** je pak dovršen výklad psaní velkých písmen přehlednou tabulkou na dvou stranách.¹⁰⁵ Kromě opakování a prohloubení již dříve probraných jevů obsahuje psaní názvů vyznamenání, řádů a náboženských názvů a jmen. Přestože název kapitoly i výkladové tabulky naznačují, že budou probírána velká písmena pouze v souvislosti s vlastními jmény, bylo sem zahrnuto také pravidlo o jejich psaní na začátku větného celku a také psaní velkých písmen v zájmenech *ty, vy* jako výraz úcty.

V jiných částech učebnice nenacházíme ortografických výkladů mnoho. Tvaroslovná část obsahuje pouze poznámku na okraji připomínající psaní velkých písmen u odvozenin od substantiv.¹⁰⁶ V syntaktické části¹⁰⁷ jsou zmíněny druhy interpunkčních znamének na konci vět podle postoje mluvčího. Dále je zde probírána čárka, a to jak v souvětí (před spojkou *nebo*), tak ve větě jednoduché (těsný a volný přívlástek, samostatný větný člen, oslovení, vsuvka). Ani v jednom případě se nejedná o samostatný pravopisný výklad, vždy jsou tyto poznatky součástí výkladů o jiném jevu.

¹⁰³ Tamtéž, s. 7–15.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 44–86.

¹⁰⁵ Krausová, Z. et al.: *Český jazyk pro 9. ročník základní školy a odpovídající ročník víceletého gymnázia*. Fraus, Plzeň 2006, s. 84–85.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 27,

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 46–79.

7.2 CVIČENÍ

Pravopisná cvičení jsou velmi důležitou součástí prezentace pravopisu v učebnicích a v ortografických částech svým rozsahem i počtem převyšují výklady. Stejně jako teorie i pravopisné úlohy jsou obsaženy také v jiných částech učebnice ve spojení s mluvnickým učivem. Nejprve analyzujeme cvičení v ortografických oddílech učebnic, protože právě tam je jejich cíl procvičit pravopisné jevy nejzřetelnější.

Jak již bylo řečeno, první kapitola ortografické části je vždy zaměřena pouze na opakování a procvičování učiva, které by žáci již měli znát. Učebnice pro 7. ročník se zde zaměřuje na opakování psaní *i/y*. Kapitola je rozdělena do podkapitol, z nichž v každé se procvičuje psaní *i/y* v jiném kontextu: ve vyjmenovaných slovech, v koncovkách substantiv, v koncovkách adjektiv a u shody přísudku s podmětem; poslední podkapitola pak procvičuje všechny tyto jevy dohromady. Na psaní *i/y* se zaměřují také cvičení v první pravopisné kapitole učebnice pro 8. ročník, ale pouze v koncovkách substantiv, adjektiv a sloves. V učebnici pro 9. ročník se tato kapitola věnuje nejen psaní *i/y* (ve všech pozicích), ale také dalším jevům: psaní *ě/je/ně, ú/ů*, složených slov a předpon *s/z/vz*. V dalších kapitolách jsou procvičovány nově probrané jevy (viz kap. 7.1.1), ale každý z nich je zopakován méně než jevy v kapitole první. Není tedy překvapivé, že v pravopisných částech těchto tří učebnic je celkově nejvíce procvičováno psaní *i/y* (40 cv. z celkových 87, tedy téměř polovina), s velkým odstupem pak následují jevy, jež byly probrány ve výkladech: psaní *ě/je/ně* je věnováno 13 úloh, předponám *s/z/vz* 11 cv., velkým písmenům cvičení 10 a předložkám *s/z* pět úkolů.

Ne každé cvičení v ortografické části je zaměřeno čistě na pravopis. Všechny učebnice do ní zařazují také úkoly, které se věnují jinému učivu – žáci v nich mají např. provést jazykový rozbor věty podle zadaných úkolů (určovat mluvnické kategorie, větné členy, hledat synonyma konkrétních slov atd.), rozčlenit cizí slova podle původu apod. Pravopis se v těchto cvičeních buď vůbec neobjevuje, nebo je pouze okrajovou záležitostí.

Dále jsou sem zařazeny také úlohy, v nichž pravopis je primární, ale sekundárně se v nich žáci zabývají také mluvnickým učivem – mají např. vyhledat podmínky.

Pravopisná cvičení v ortografické části učebnice můžeme rozdělit podle dvou kritérií: podle počtu pravopisných jevů, jež jsou v nich procvičovány, a podle typu zadání.

7.2.1 CVIČENÍ PODLE MNOŽSTVÍ PROCVIČOVANÝCH JEVŮ

Většina cvičení se zaměřuje pouze na jeden pravopisný jev, a to ten, který je naznačen v názvu kapitoly či podkapitoly. Potenciál obsahovat větší množství komplexních cvičení má opakovací kapitola v učebnici pro 9. ročník nazvaná *Pravopis lexikální, tvaroslovný, skladební*, ale i v ní se většinou procvičuje pouze jeden jev, a to i ve cvičeních korekturních (viz níže). V ortografických částech učebnic je dohromady pouhých šest úloh, které se zaměřují na více než jeden pravopisný jev. Čtyři z nich jsou doplňovací a jedním z procvičovaných jevů je vždy psaní *i/y*. Další dvě jsou cvičení korekturní. Nejkomplexnější je korekturní cvičení v učebnici pro 7. ročník, v němž žáci najdou různorodé chyby, a musí se tak soustředit na vše.¹⁰⁸ Za komplexní cvičení bychom mohli případně považovat také úlohy ve stejné učebnici, které procvičují psaní *i/y* ve všech pozicích, protože následují po cvičení, jež se zaměřovala na jeho psaní pouze v jedné pozici; stále se ovšem jedná pouze o psaní písmen *i/y*.¹⁰⁹

7.2.2 CVIČENÍ PODLE TYPU ZADÁNÍ

Nejčastějším typem v ortografických částech učebnic jsou cvičení **doplňovací**; je jich téměř polovina (42 z 87). Žáci v nich téměř vždy doplňují písmena či skupiny písmen. Po tomto úkolu může ve stejném cvičení následovat také doplnění slov s původně vynechanými písmeny do vět. Mezi doplňovací typ řadíme také ta cvičení, která kombinují doplňování s výběrem odpovědi. Jsou v nich nabízeny dvě možnosti psaní, z nichž žáci mají vybrat tu správnou; to je časté u úkolů zaměřených na psaní velkých písmen,

¹⁰⁸ Krausová, Z. – Teršová, R.: *Český jazyk 7. Učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*. Fraus, Plzeň 2004, s. 99.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 99–100.

u nichž můžeme předpokládat, že důvodem pro tento přístup je snaha zabránit nejistotě, které písmeno je třeba doplnit. Cvičení na **výběr odpovědi** ze čtyř možností jsou přítomna také, ale jen ve velmi malém množství (3 cv.).

Dalším častým typem jsou cvičení **obměňovací**, je jich ovšem mnohem méně (16 cv.) než doplňovacích. Spočívají ve tvoření tvarů, slov či slovních spojení podle konkrétního zadání – např. přepisování slovních spojení v jednotném čísle do čísla množného¹¹⁰ apod.

Obměňovacím úlohám se podobají cvičení **stylizační** (celkem 15), v nichž žáci tvoří věty s užitím daných slov či slovních spojení; někdy je sami vytvořili již dříve ve cvičení obměňovacím. Tento typ úloh je často užíván k rozlišení homofonních slov, jež se ale liší pravopisem.¹¹¹

Dalším typem úkolů, který zde najdeme, je cvičení **korekturní** (10 cv.). Žáci v nich vyhledávají chyby v samostatných větách nebo v souvislém textu. Často se zde vyskytují chyby pouze jednoho typu, v některých z nich se ale žáci musí soustředit na všechny pravopisné jevy (viz výše).

Posledním typem cvičení v pravopisných částech učebnice jsou úlohy, v nichž žáci musí **vysvětlovat** nebo zdůvodňovat, a to buď pravopis, nebo význam slov lišících se pravopisem (6 cvičení).

Ne všechna cvičení lze zařadit pouze do jednoho typu, některá z nich jsou totiž kombinací typů několika, např. korekturní cvičení je kombinováno se cvičením na výběr odpovědi, obměňovací se stylizačním apod.

7.2.3 NEPŘESNOSTI A CHYBY VE CVIČENÍCH

Ve většině cvičení neshledáváme žádné problémy, které by žákům komplikovaly procvičení pravopisu. Cvičení, která se vztahují k výkladům, jim odpovídají a nenacházíme v nich příklady, které by s výklady nekorespondovaly. To platí také pro výklady a cvičení mimo pravopisnou část učebnice. Ovšem i přesto v učebnicích pro 7. a 8. ročník nacházíme několik příkladů, které by mohly být vzhledem ke svému zařazení matoucí.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 98, 99.

¹¹¹ Viz např. tamtéž, s. 96.

1. Zvolené příklady neodpovídají tomu, co podle svého zařazení procvičují.

V několika úlohách byl zvolen příklad či příklady, jež procvičují jiný jev, než který je uveden v názvu kapitoly (podkapitoly). S tím se setkáváme v učebnici pro 7. ročník, kde se ve cvičení, v němž je procvičováno psaní *i/y* ve shodě podmětu s přísudkem, objevují příklady na psaní *i/y* ve vyjmenovaných slovech.¹¹² Podobný problém se objevuje také v učebnici pro 8. ročník; tam je jedna z kapitol zaměřena na psaní *i/y* v koncovkách, ale v některých příkladech mají žáci tato písmena doplňovat také v kořenech slov (např. „nev_dom_ch“, „nedosl_chav_ch“).¹¹³ Samotné procvičování psaní *i/y* v kořenech slov problémem není, je ovšem třeba žáky upozornit, že se v daných případech o koncovky nejedná.

2. Některá písmena v doplňovacích cvičeních jsou již doplněna.

S tímto problémem se setkáváme pouze v jednom případě: „sly_šel_“.¹¹⁴ Žáci by měli rozhodnout, zda do první mezery doplní *i* nebo *y*, mezera už je ovšem doplněna. Můžeme předpokládat, že se jedná pouze o překlep, který vznikl z nepozornosti. Ačkoli měl být před vydáním učebnice opraven, nelze jej považovat za zásadní chybu.

7.2.4 CVIČENÍ MIMO PRAVOPISNOU ČÁST

Úlohy, které procvičují pravopis nebo jej procvičovat mohou, nacházíme mimo pravopisnou část učebnic velké množství, dokonce více než v samotných ortografických oddílech. Většinou se vztahují k právě probíranému mluvnickému učivu, čímž splňují zásadu probírání pravopisu společně s mluvnicí, mohou ale procvičovat i jiné pravopisné jevy. Lze je rozdělit do dvou typů – prvním jsou úlohy, které pravopis procvičují primárně a je v nich tento záměr explicitně vyjádřený, druhým ty, jež tento cíl jako primární nemají, ale pravopis se v nich přesto procvičuje nebo procvičovat může. V takovém případě velmi záleží na učiteli, jaký přístup k nim zaujme

¹¹² Tamtéž, s. 99.

¹¹³ Krausová, Z. – Pašková, M.: *Český jazyk 8 pro základní školy a víceletá gymnázia*. Fraus, Plzeň 2005, s. 33.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 42.

a v jaké míře bude dbát na dostatečné procvičení pravopisu; učebnice k tomu poskytuje mnoho příležitostí.

Nejvíce prostoru se ve cvičeních mimo pravopisnou část opět dává psaní *i/y*, a to ve všech pozicích (většina cvičení kombinuje procvičování jeho psaní v kořeni slova, v koncovce atd.); důraz je, na rozdíl od cvičení v pravopisné části, kladen také na interpunkci. To je způsobeno jejím probíráním a procvičováním v rámci syntaktického učiva, s nímž úzce souvisí. Kromě těchto dvou jevů je často procvičováno psaní velkých písmen, souhláskových skupin a předpon *s/z/vz*, v menší míře také hranic slov (hlavně příslovečných spřežek a kompozit) a předložek *s/z*.

Z typů úkolů je opět nejčastější cvičení doplňovací, které převažuje hlavně tam, kde je pravopis procvičován primárně. Dále jsou častá cvičení korekturní, jež mnohem častěji než v ortografické části obsahují chyby ve více pravopisných jevech, a žáci se proto musejí soustředit na vše. Větší množství je také obměňovacích a stylizačních cvičení, v nichž žáci tvoří tvary, slova, slovní spojení či věty. U nich zaměření na pravopis nemusí být vždy primární a jeho procvičení tedy často záleží na učiteli. Stejně tak je tomu u úkolů, v nichž žáci mají něco napsat – jejich míra pravopisného zaměření se různí: od explicitního procvičování ortografie, kdy žáci přepisují slova a slovní spojení napsaná kapitálkami (procvičení velkých písmen) nebo píšou diktát (pouze jeden v celé učebnicové řadě), až po procvičení pravopisu jako vedlejšího úkolu (samostatná tvorba slohové práce).

Problémem může být to, že stejně jako v pravopisných částech je i tady většina cvičení zaměřena pouze na jeden pravopisný jev, komplexních úloh zde najdeme velmi málo.

7.3 PREZENTACE PRAVOPISNÝCH PŘÍRUČEK

Pravopisným příručkám v této řadě učebnic není věnován velký prostor. V ortografických oddílech s nimi žáci nepracují téměř nikdy, pouze jednou v učebnici pro 8. ročník.¹¹⁵ Častěji než s ortografickými příručkami mají žáci pracovat se *Stručnou mluvnici českou* Havránka a Jedličky, a to i v otázkách

¹¹⁵ Tamtéž, s. 40.

pravopisu. Z ortografických příruček jsou představena pouze *Pravidla českého pravopisu* – v době vydání učebnic nebyla k dispozici IJP ani její knižní verze.

Pravidla českého pravopisu jsou prezentována formou výkladu v učebnici pro 6. ročník. Žáci se dozvídají, z jakých částí se PČP skládají a co v každé z nich mohou najít. Je zde také popsáno, jak vypadá heslo v jejich slovníkové části – z informací, které uvádí, je zřejmé, že popisují školní vydání *Pravidel*, ale zmínka o existenci dvou verzí PČP uvedena není. Po tomto výkladu následují 4 úkoly na práci s PČP – dva z nich jsou zaměřeny na práci s výkladovou částí, další dva s částí slovníkovou.¹¹⁶

Kromě tohoto uvedení nenajdeme v učebnicích na práci s PČP mnoho cvičení (viz např. výše zmíněnou úlohu v učebnici 8. ročníku). Občas jsou žáci na PČP odkázáni při procvičování pravopisu, případně jsou u mluvnického učiva vybídnuti k vyhledání poučení o souvisejících pravopisných jevech v PČP. Těchto odkazů je ovšem málo, většinou v podobě poznámky na okraji učebnice, a žáci mají pracovat s výkladovou částí PČP.

7.4 UČEBNICE A RÁMCOVÝ VZDĚLÁVACÍ PROGRAM

RVP stanoví, že na konci 2. stupně základní školy má žák zvládnout „pravopis lexikální, slovotvorný, morfologický i syntaktický ve větě jednoduché i souvětí“¹¹⁷ a také dokázat samostatně využívat PČP¹¹⁸. Na základě výše uvedeného učiva, které je probíráno ve výkladech nebo procvičováno, můžeme konstatovat, že tato učebnicová řada RVP pro základní vzdělávání odpovídá. Aby bylo dosaženo schopnosti žáků využívat PČP, bylo by vhodné na práci s nimi, přestože jsou v učebnicích prezentována, klást větší důraz.

¹¹⁶ Krausová, Z. – Teršová R.: *Český jazyk pro 6. ročník základní školy a primu víceletého gymnázia*. Fraus, Pízeň 2003, s. 28–29.

¹¹⁷ Jeřábek, J. et al.: *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání (verze platná od 1. 9. 2013)*. MŠMT, Praha 2013, s. 21.

¹¹⁸ Tamtéž.

8 UČEBNICE PRO ZŠ NAKLADATELSTVÍ SPN

V této kapitole analyzujeme řadu učebnic českého jazyka pro 2. stupeň ZŠ vydanou nakladatelstvím SPN.¹¹⁹ Každému ročníku je určena jedna učebnice, která je vždy doplněna pracovním sešitem. Učitelé mohou využít také metodických příruček, jež vyšly, stejně jako pracovní sešity, ke každé učebnici zvlášť.

Učebnice jsou rozčleněny na části podle celků učiva, z nichž většina odpovídá jednotlivým jazykovým plánům, ty se pak dělí na kapitoly a podkapitoly podle konkrétního učiva. Základem každé z kapitol jsou cvičení, mezi které jsou vloženy výklady. Cvičení tedy ve většině případů výkladům jak předcházejí, tak po nich následují; výklad může být zařazen také na začátek kapitoly před všechna cvičení, to ale není příliš časté.

Pravopis v této řadě učebnic není prezentován uceleně v jediné části, ale je součástí mluvnického učiva, čímž, podobně jako řada učebnic nakladatelství Fraus, splňuje požadavek propojení pravopisu s mluvnickým učivem. Samostatná část věnovaná pravopisu je obsažena pouze v učebnici pro 7. ročník, ta se ovšem zaměřuje jen na procvičování, nikoli na výklady. Do ostatních učebnic jsou zařazeny kapitoly věnující se ortografii, a to vždy v oddílech, které s probíranými či procvičovanými jevy jazykově souvisejí (např. část *Nauka o slově* v učebnici 9. ročníku obsahuje kapitolu *Pravopis související se stavbou slova a tvořením slov*¹²⁰).

8.1 VÝKLAD

Vzhledem k výše uvedenému úzkému propojení ortografického a mluvnického učiva není překvapivé, že většina výkladů o pravopisných jevech je zařazena do jiných než ortografických částí učebnice; ani tam ale úplně nechybí. Ortografické jevy mohou být probírány buď ve výkladech, které se zaměřují pouze na ně, nebo mohou tvořit součást výkladu, v němž je

¹¹⁹ Hošnová, E. et al: *Český jazyk pro základní školy 6*. SPN, Praha 2006., Hošnová, E. et al.: *Český jazyk pro základní školy 7*. SPN, Praha 2008., Hošnová, E. et al: *Český jazyk pro základní školy 8*. SPN, Praha 2009., Hošnová, E. et al: *Český jazyk pro základní školy 9*. SPN, Praha 2010.

¹²⁰ Hošnová, E. et al: *Český jazyk pro základní školy 9*. SPN, Praha 2010, s. 25–28.

primárně probíráno jiné učivo – druhá možnost je typická hlavně pro výklad psaní čárek v syntaktických částech učebnic.

Výkladům často předcházejí cvičení, která žáky uvádějí do probíraného učiva a mohou je také motivovat; to ovšem neplatí u všech kapitol. Můžeme se setkat rovněž s případy, kdy žáci z uvedených příkladů pravidla sami vyvozují (je tedy využit induktivní postup), což může být doprovázeno výkladem příslušného jevu, ale také nemusí (v takovém případě jsou žáci vybídnuti ke kontrole svých zjištění v PČP).¹²¹

Výklady jsou většinou krátké,¹²² mohou být psány formou jednotlivých vět (či krátkého souvislého textu) nebo tabulek (např. u shody přísudku s několikanásobným podmětem¹²³) a obsahují příklady na probíraný pravopisný jev. Od ostatního textu jsou graficky odlišeny podbarvením (vnímáme je vizuálně jako rámečky). Tím se podobají výkladům v učebnicích nakladatelství Fraus, jsou ovšem často kratší, obsahují méně detailů a subjektivně se mohou jevit méně přehledné.

8.1.1 PRAVOPISNÉ UČIVO OBSAŽENÉ V JEDNOTLIVÝCH UČEBNICÍCH

Učebnice pro **6. ročník** obsahuje pravopisné výklady v téměř všech oddílech. Ještě před uvedením konkrétních ortografických jevů jsou představena *Pravidla českého pravopisu* (viz kap. 8.3). Nejvíce učiva je prezentováno v části *Nauka o slově*¹²⁴. Najdeme zde pravidla pro psaní souhláskových skupin: střídání souhlásek při tvoření adjektiv příponou *-ský/-ští* a zdvojené souhlásky na hranici kořene a přípony nebo předpony. V kapitole zaměřené na psaní *ě/je/ně* jsou ve výkladu prezentována pouze pravidla psaní *mě/mně*, ale už ne *bě/bje*, *pě*, *vě/vje*, přestože se jim kapitola věnuje také. Dále v tomto oddílu najdeme výklad o předponách *s/z/vz*, předložkách *s/z* (v genitivu a instrumentálu), psaní *i/y* ve vyjmenovaných slovech (včetně

¹²¹ Viz např. Hošnová, E. et al: *Český jazyk pro základní školy 6*. SPN, Praha 2006, s. 81. nebo Hošnová, E. et al: *Český jazyk pro základní školy 8*. SPN, Praha 2009, s. 59.

¹²² Najdeme ale i výklady několikastránkové, viz kap. *Psaní velkých písmen ve vlastních jménech a názvech*. Hošnová, E. et al: *Český jazyk pro základní školy 9*. SPN, Praha 2010, s. 47–49.

¹²³ Hošnová, E. et al: *Český jazyk pro základní školy 6*. SPN, Praha 2006, s. 115.

¹²⁴ Tamtéž, s. 26–49.

jejich seznamu), v příponách, pádových koncokách substantiv, osobních koncokách sloves a shodě jednoduchého podmětu s přísudkem. V této učebnici jsou také stručně uvedena pravidla psaní velkých písmen u vlastních jmen (pouze základní poučení) a u adjektiv od vlastních jmen odvozených.

V části *Tvarosloví*¹²⁵ se učebnice vrací k psaní *i/y*, tentokrát v koncokách tvrdých a přivlastňovacích adjektiv. Je zde vyloženo také stupňování adjektiv a s ním spojené psaní skupin souhlásek. Další výklady obsahují paradigmata zájmen *já* (u něhož najdeme poznámku o užívání dublet některých jeho tvarů) a *ona*, pravidla psaní číslovek (hranice slov) a teček za číslicemi, psaní *i* v infinitivu, přítomných tvarech a přičestí minulém sloves typu *prosí*.

V části *Skladba*¹²⁶ je probrána shoda přísudku s jednoduchým podmětem v mn. č. a s několikanásobným podmětem. Najdeme zde rovněž základní poučení o oddělování vět v souvětí čárkou a zmínku o tom, že před spojkami *a, i, ani, nebo* se často nepíše.

Učebnice pro 7. ročník v části *Tvarosloví*¹²⁷ rozvíjí znalosti psaní velkých písmen, a to u víceslovných vlastních jmen složených a) pouze z obecných substantiv, b) obecných i vlastních jmen; dále u spojení adjektiv a vlastních jmen, názvů ulic a víceslovných názvů obcí. V kapitole věnované adjektivům jsou žáci poučeni o psaní souhláskových skupin (*n/nn*) a *i/y* ve jmenných tvarech přídavných jmen; u příslovcí pak o psaní příslovečných spřežek a stupňovaných tvarů adverbů.

V oddílu *Nauka o slově*¹²⁸ je vyloženo rozdíly mezi adjektivy typu *hasící* a *hasící* (délka samohlásek). Dále se zde žáci učí psát zkratky a zkratková slova.

Syntaktická část učebnice¹²⁹ navazuje na učivo 6. ročníku o psaní čárky. Žáci v ní najdou poučení o jejím psaní u různých druhů přívlastků

¹²⁵ Tamtéž, s. 50–111.

¹²⁶ Tamtéž, s. 112–137.

¹²⁷ Hošnová, E. et al.: *Český jazyk pro základní školy 7.* SPN, Praha 2008, s. 7–50.

¹²⁸ Tamtéž, s. 57–83.

¹²⁹ Tamtéž, s. 84–143.

(několikanásobný x postupně se rozvíjející, těsný x volný) a u několikanásobných větných členů. Součástí výkladu o větách podle postoje mluvčího je také psaní interpunkčních znamének na konci vět.

V učebnici pro 8. ročník najdeme v části *Tvarosloví*¹³⁰ výklady o skloňování vlastních jmen řeckého a latinského původu a s tím spojené jejich psaní. Dále je zde znovu probráno psaní předložek *s/z*; oproti 6. ročníku je rozšířeno o možnost psaní *s* v některých případech v genitivu a akuzativu. V rámci učiva o citoslovcích jsou žáci poučeni o jejich oddělování či neoddělování čárkami.

V syntaktické části učebnice¹³¹ jsou součástí výkladů opět pravidla psaní čárek, z nichž některá jsou zopakována (čárka u různých druhů přívlastků, oddělování vět v souvětí – to je ovšem probráno podrobněji), jiná jsou nová (čárky u slučovacího a vylučovacího poměru mezi větami a u vedlejší věty vložené).

Učebnice pro 9. ročník obsahuje ve velké míře výklady pravopisných jevů, které již byly probrány v předchozích učebnicích; některé jsou částečně rozšířeny. Patří sem psaní zkratk, *i/y* v kořeni slov, předponě *vy/vý*, příponě, koncovkách substantiv, adjektiv (uvedeny jsou také vzory) a sloves, předpon *s/z/vz*, souhláskových skupin, *ě/je/ně* (výklad psaní *bě/bje* a *vě/vje* je uveden poprvé). Skloňování (a s tím spojené psaní) vlastních jmen cizího původu je rozšířeno o další typy. Velmi podrobně je popsáno psaní velkých písmen ve všech důležitých případech.

V syntaktické části¹³² je opět probíráno psaní čárky, a to ve větě jednoduché (několikanásobný větný člen, přístavek, samostatný větný člen) i v souvětí (oddělování jednotlivých vět; psaní čárky před spojkami *a*, *i*, *ani*, *nebo*, *či*; vedlejší věta vložená; čárka před dvěma spojovacími výrazy).

¹³⁰ Hošnová, E. et al: *Český jazyk pro základní školy 8*. SPN, Praha 2009, s. 18–65.

¹³¹ Tamtéž, s. 66–134.

¹³² Hošnová, E. et al: *Český jazyk pro základní školy 9*. SPN, Praha 2010, s. 73–142.

8.2 CVIČENÍ

Vzhledem k tomu, že pravopisnou část obsahuje pouze jedna z učebnic, zatímco v ostatních učebnicích je kapitol věnujícím se pravopisu více v závislosti na mluvnickém učivu, analyzujeme u této řady pravopisná cvičení ve všech částech učebnic společně.

Učebnice pro 6. ročník obsahuje nejvíce pravopisných cvičení z celé učebnicové řady. Největší množství je jich zaměřeno na psaní *i/y* (je součástí 59 cvičení z celkových 97), z nichž se většina soustředí na jejich psaní pouze v jedné pozici: ve vyjmenovaných slovech, v koncovce adjektiv, v koncovce substantiv, v příponě a ve shodě podmětu s přísudkem. Další cvičení kombinují několik těchto pozic, pouze ve 3 cvičeních ale nacházíme pozice všechny. Větší množství úloh se věnuje také psaní *ě/je/ně* (13 cv.), souhláskových skupin (taktéž 13 cv.) a velkých písmen (8 cv.). Na ostatní pravopisné jevy je kladen důraz menší: psaní čárek a další interpunkce je věnováno 6 úkolů, předponám *s/z/vz* 5 úloh, délkám samohlásek ve tvarech zájmena *ona* 4 cvičení, předložkám *s/z* cvičení dvě a číslovkám jedno. Kromě toho se v komplexních cvičeních objevují příklady na rozdíl mezi *ú/ů* nebo znělými a neznělými souhláskami (totéž i v učebnicích následujících). Najdeme zde také několik cvičení zaměřených na práci s PČP (viz kap. 8.3).

Podobně se i v učebnici pro 7. ročník nejvíce cvičení zaměřuje na psaní *i/y*, ovšem jejich poměr už není tak vysoký (28 úloh z celkových 60). Rozdíl je také v tom, že většina z nich procvičuje jejich psaní ve všech pozicích, pouze 9 úloh se zaměřuje pouze na jednu pozici¹³³ (tento poměr se v dalších učebnicích ještě více mění ve prospěch komplexního procvičení psaní *i/y*). Kromě toho je zde obsaženo také větší množství úloh na psaní *ě/je/ně*, předpon *s/z/vz*, souhláskových skupin (každé 9 úloh), čárek a velkých písmen (každé 6 úkolů). Méně jsou procvičovány délky samohlásek (4 cv.), psaní číslovek (2 úlohy), hranic slov, přejatých slov a zkratk (každé 1 cvičení).

¹³³ V případě procvičování shody přísudku s podmětem žáci procvičují také koncovku *-a*, ale psaní *i/y* je v těchto cvičeních častější.

Učebnice pro 8. ročník nejvíce procvičuje opět psaní *i/y* (24 cvičení z celkových 52); šest z těchto úloh procvičuje shodu (nejen přísudku s podmětem, ale také adjektiv se substantivy), obsahuje tedy nejen písmena *i/y*, ale i jiné koncovky. Velmi výrazné je oproti předchozím učebnicím procvičení čárek ve větách a souvětích (18 cvičení). Více se trénuje také psaní *ě/je/ně* (7 cv.) a předpon *s/z/vz* (6 cv.). Málo úloh se zaměřuje souhláskové skupiny (3 cv.), velká písmena, délku samohlásek (každé 2 cv.), přímou řeč, předložky *s/z* a psaní číslovek (každé 1 cv.).

V učebnici pro 9. ročník je pravopisných cvičení nejméně. Dominuje procvičování psaní *i/y* (18 úloh z celkových 48) a psaní čárek (17 cv.). Kromě těchto jevů je ve větší míře trénováno psaní souhláskových skupin (9 cv.), rozdílů *ě/je/ně* (7 cv.) a velkých písmen (5 cv.). Méně jsou procvičovány také předložky *s/z* (3 cv.), předpony *s/z/vz* a číslovky (každé 2 cv.). Ve 3 úlohách jsou opakovány tvary zájmena *ona* s důrazem na délku samohlásek. Jak vidíme, kromě učiva, o němž v knihách najdeme výklady, se v každé učebnici opakuje i učivo probrané dříve.

Stejně jako u řady učebnic nakladatelství Fraus rozdělíme nyní tato cvičení podle dvou kritérií: podle počtu pravopisných jevů, jež jsou v nich procvičovány, a podle typu zadání.

8.2.1 CVIČENÍ PODLE MNOŽSTVÍ PROCVIČOVANÝCH JEVŮ

Ačkoli je v této učebnicové řadě většina cvičení zaměřená na jeden pravopisný jev, najdeme zde v porovnání s učebnicemi nakladatelství Fraus mnohem více úloh, které kombinují alespoň dva různé pravopisné jevy. Nácvič ortograficky správného psaní se tak stává komplexnějším.

Nejvíce komplexních cvičení najdeme v učebnici pro 6. ročník (celkem 17), což je způsobeno tím, že obsahuje nejvíce cvičení také celkově. Když ovšem porovnáme počet kombinovaných úloh s celkovým počtem cvičení v konkrétních učebnicích, zjistíme, že největší poměr komplexních úkolů je v učebnici pro 7. ročník (přes 18 %). Vzhledem k výše uvedené převaze procvičování psaní *i/y* ve všech učebnicích této řady jistě nepřekvapí, že stejný pravopisný jev je procvičován v nejvíce komplexních cvičení. Často se v nich opakuje také psaní *ě/je/ně*, předpon *s/z/vz* a rozdíl mezi znělými

a neznělými souhláskami. Kromě toho jsou v těchto úlohách procvičovány i další jevy, např. souhláskové skupiny, velká písmena nebo předložky *s/z*. V některých úlohách (zejména diktátech) se žáci musí soustředit na všechny pravopisné jevy.

8.2.2 CVIČENÍ PODLE TYPU ZADÁNÍ

Nejčastějším typem cvičení jsou, stejně jako v učebnicích nakladatelství Fraus, cvičení **doplňovací**, která tvoří téměř dvě třetiny všech úloh. Žáci v nich nejčastěji doplňují jednotlivá písmena (v takovém případě je v zadání často uvedeno, která písmena mají být doplněna) nebo interpunkční čárky. Přibližně ve třetině případů ovšem nestačí jen písmena či čárky doplnit, ale je třeba dané řešení také odůvodnit. Zdůvodňování je při nácvičování pravopisu velmi důležité, poněvadž žákům pomáhá osvojovat si pravopis vědomě. V případě doplňování velkých písmen je u každého příkladu napsáno, které písmeno má být doplněno, a žáci pouze rozhodují o tom, zda bude velké, nebo malé.

Doplňovací úlohy jsou často kombinovány s jinými typy, například s cvičením obměňovacím – úkolem žáků je tedy vytvořit správný tvar slova a doplnit jej do věty.

Druhým nejčastějším typem je cvičení **obměňovací**. Žáci v něm tvoří slova a slovní tvary, v nichž je přítomen procvičovaný pravopisný jev. Podobným typem úloh jsou cvičení **stylizační**, v nichž žáci tvoří věty, ve kterých trénují konkrétní pravopisný jev. Tyto dva typy úkolů dohromady tvoří přibližně čtvrtinu všech cvičení.

Častým typem úloh je rovněž **zdůvodňování** pravopisu. Jak již bylo uvedeno výše, časté je odůvodňování u cvičení doplňovacích, ale tento typ se objevuje také samostatně. Žáci v těchto úlohách nepíší, ale analyzují již napsané konkrétní příklady.

Jiných typů cvičení zde najdeme podstatně méně. Několik úloh spočívá ve **vysvětlení významu** slov – ta se liší např. v předponě *s/z* nebo v *i/y* (to může být jak v kořeni, tak v koncovce). Dále zde najdeme též **diktáty**. Ty žáci často nejprve v nějaké podobě vidí nebo s nimi pracují (např. zdůvodňují

jejich pravopis) a teprve potom je píše. Tento postup jim umožňuje pravopis procvičit lépe než bez předchozího seznámení s textem.

Kromě diktátů mají v některých úlohách žáci **napsat** také slova – ta jsou jim buď prezentována jiným způsobem (např. napsat číslice slovy¹³⁴), případně si je musí vymyslet – nebo krátké texty, zaměřené na určitý pravopisný jev.

Několik cvičení je též zaměřeno na vyvozování ortografických pravidel z konkrétních příkladů (viz výše).

Přestože je většina cvičení číslovaných, jsou zde rovněž úkoly označené obrázkem sovy – ty mají žáky přimět k hlubšímu přemýšlení nad konkrétními jevy.

Je také třeba poznamenat, že ne všechna cvičení jsou zaměřena pouze na pravopis. Vzhledem k jeho úzkému propojení s mluvnickým učivem mohou cvičení obsahovat další úkoly na procvičení relevantního mluvnického učiva. Ty jsou v úlohách většinou stejně důležité jako procvičení pravopisu, někdy jsou ale pouze doplňkové.

8.2.3 CVIČENÍ PRIMÁRNĚ NEZAMĚŘENÁ NA PRAVOPIS

Kromě výše analyzovaných cvičení, která se zaměřují na pravopis primárně nebo je jeho procvičení jejich nedílnou součástí, jsou v této učebnicové řadě obsaženy také úlohy, jejichž primárním cílem procvičit pravopis není, ale přesto k tomu mohou být využity. Nejčastěji se s nimi setkáváme ve tvaroslovných částech učebnic a v oddílech věnovaných slohu a komunikaci. Ačkoli mezi ně můžeme zařadit i několik cvičení doplňovacích, nejčastěji se jedná o úlohy obměňovací a stylizační.

V obměňovacích úlohách žáci opět tvoří slova či slovní tvary, ale pravopis procvičen být nemusí, pokud se učitel rozhodne cvičení ve výuce vyřešit pouze ústně. Ve stylizačních úkolech žáci tvoří věty, případně celé texty. Ty mají často formu slohové práce; záleží tedy na učiteli, jaký důraz na pravopis v nich bude klást.

¹³⁴ Tamtéž, s. 58.

8.2.4 NEPŘESNOSTI A CHYBY VE CVIČENÍCH

Ve většině cvičení se neobjevuje žádný problém; odpovídají výkladům a neobsahují žádné chyby. Přesto zde nacházíme několik cvičení, která výkladům neodpovídají nebo obsahují příklady či grafické prvky, které by mohly žáky zmást.

1. Procvičované jevy nebyly probrány.

V této řadě učebnic jsou obsažena cvičení, která jsou zaměřena na psaní přímé řeči, převážně s důrazem na interpunkční znaménka. Výklad na toto téma není ovšem součástí žádné z učebnic. Je to způsobeno tím, že „[p]římé řeči byla věnována pozornost v 5. ročníku“¹³⁵, a autoři proto nepovažují za nutné ji opakovat jinak než cvičeními. Domníváme se, že ačkoli toto učivo bylo již na nižším stupni probráno, bylo by vhodné jej zopakovat také na stupni druhém.

2. Zvolené příklady zcela neodpovídají zadání.

Učebnice pro 8. ročník obsahuje cvičení, v němž žáci mají podle zadání doplňovat *i/í, y/ý*. Přesto se ovšem v této úloze vyskytuje věta: „Další díla tohoto v-značného umělce jsou um-stěn- ve dvou soukrom-ch galeriích.“¹³⁶ Je tedy zřejmé, že kromě písmen uvedených v zadání je třeba doplnit také *a*. To může být pro žáky matoucí a vést k chybnému procvičení daného pravopisného jevu.

3. Grafické prvky mohou být matoucí.

V celé řadě učebnic byl jako znak pro vypuštění písmena v doplňovacích cvičeních zvolen spojovník. Vzhledem k tomu, že je užíván také pro dělení slov na koncích řádků, může dojít k nejasnostem – spojovník rozdělující slova na konci řádku může být na první pohled považován za místo vynechané na doplnění písmena. Proto se domníváme, že by bylo vhodné pro vynechání písmena využít znak jiný.

¹³⁵ Hošnová, E. et al: *Český jazyk pro základní školy 6. Metodická příručka*. SPN, Praha 2007, s. 100.

¹³⁶ Hošnová, E. et al: *Český jazyk pro základní školy 8*. SPN, Praha 2009, s. 25–26.

8.3 PREZENTACE PRAVOPISNÝCH PŘÍRUČEK

Autoři učebnic považují práci s příručkami (a to nejen pravopisnými) za velmi důležitou, měla by se podle nich „stát samozřejmou součástí výuky“¹³⁷. Předpokládali bychom proto, že bude v této řadě učebnic na pravopisné příručky kladen velký důraz; bohužel tomu tak není.

Pravidla českého pravopisu jsou představena ve výkladu na začátku učebnice pro 6. ročník společně s jinými jazykovými příručkami. Oproti jejich představení v učebnicích nakladatelství Fraus je o nich zde uvedeno mnohem méně informací. Žáci se dozvídají pouze to, že se PČP dělí na dvě části, ale tato informace není dále rozváděna. Po tomto výkladu následuje pět úloh na práci s jazykovými příručkami, pouze jedna z nich ovšem učí práci s PČP (hledání v obou jejích částech), ostatní se zaměřují na *Slovník spisovné češtiny*.¹³⁸

Dále v učebnicích najdeme odkazy na PČP jen sporadicky; v každé z nich je pouze několik cvičení, v nichž jsou žáci vybízeni, aby si své řešení zkontrolovali v PČP, případně aby s nimi pracovali jiným způsobem (např. hledali ve výkladové části nebo z nich vypisovali slova).

Kromě PČP zde není představena žádná jiná pravopisná příručka – ačkoli většina učebnic vyšla před tím, než začala být k dispozici IJP, bylo by možné na IJP odkázat alespoň v učebnici pro 9. ročník, jež vyšla v době, kdy IJP již byla funkční.

Vidíme tedy, že přestože autoři považují práci s příručkami za důležitou, není tento jejich názor reflektován v obsahu učebnic a prezentace pravopisných příruček se v nich zdá nedostatečná.

8.4 UČEBNICE A RÁMCOVÝ VZDĚLÁVACÍ PROGRAM

Na základě výše uvedeného učiva obsaženého ve výkladech a cvičeních jednotlivých učebnic můžeme konstatovat, že tato učebnicová řada RVP pro základní vzdělávání z velké míry odpovídá. Není v ní ale probráno ani

¹³⁷ Hošnová, E. et al: *Český jazyk pro základní školy 6. Metodická příručka*. SPN, Praha 2007, s. 11.

¹³⁸ Hošnová, E. et al: *Český jazyk pro základní školy 6*. SPN, Praha 2006, s. 13–14.

procvičeno psaní složených adjektiv (rozdíl mezi psaním se spojovníkem a bez něj), které můžeme zařadit do slovtvorného pravopisu. Zdá se také, že učebnice neobsahuje dostatečné množství úkolů, díky nimž by bylo možné dosáhnout schopnosti žáků samostatně pracovat s PČP, jež je RVP požadována (viz kap. 4).

9 ŘADA UČEBNIC PRO GYMNÁZIA NAKLADATELSTVÍ SPN

V této kapitole budeme analyzovat prezentaci pravopisu v řadě učebnic českého jazyka autora Jiřího Kostečky, která vyšla v nakladatelství SPN.¹³⁹ Tato řada sestává ze čtyř dílů, z nichž každý je určen pro jeden ročník vyššího gymnázia. Studenti mají k dispozici pouze učebnice, pracovní sešity k nim neexistují; učitelé mohou využít metodických příruček.

Každá z učebnic se dělí na části zaměřené na celky učiva, ty se dále člení na kapitoly, případně podkapitoly. Výklady a cvičení se v jednotlivých kapitolách neprolínají, naopak jsou od sebe jednoznačně odděleny, a to i graficky – část věnovaná procvičování probraného učiva je vždy zařazena na konci kapitoly po celém výkladu. Členění učebnice je velmi přehledné, čemuž napomáhají výrazné nadpisy a další grafické rozvržení kapitol, užívání kurzívy, tučného a prostrkaného písma nebo značek na okrajích učebnic.¹⁴⁰

Pravopisné učivo je rozčleněno do jednotlivých dílů této učebnicové řady, rozdělení ovšem není rovnoměrné. Samostatnou část věnovanou pravopisu obsahují pouze první tři učebnice, v učebnici pro 4. ročník je výklad o pravopisných jevech zařazen do částí věnovaných primárně jiné oblasti (viz níže). Z těchto tří učebnic obsahuje rozsahově největší část věnovanou pravopisu učebnice první (55 stran), a to více než druhá (19 stran) a třetí (21 stran) dohromady. Přestože je pravopisné učivo rozděleno do více učebnic, odkazují na sebe navzájem a některá pravopisná témata najdeme v několika učebnicích.

9.1 VÝKLAD

Výklad na začátku pravopisné části obsahuje **motivační text**, v němž vysvětluje účel pravopisného učiva a na autentických textech ukazuje,

¹³⁹ Kostečka, J.: *Český jazyk pro 1. ročník gymnázií*. SPN, Praha 2009., Kostečka, J.: *Český jazyk pro 2. ročník gymnázií*. SPN, Praha 2005., Kostečka, J.: *Český jazyk pro 3. ročník gymnázií*. SPN, Praha 2007., Kostečka, J.: *Český jazyk pro 4. ročník gymnázií*. SPN, Praha 2007.

¹⁴⁰ **S** značí učivo stanovené RVP pro gymnázia, které je buď zcela nové, nebo je značným rozšířením učiva ZŠ, **SO** je užito pro učivo probírané již na ZŠ a zde pouze opakované a procvičované a **R** se používá pro rozšiřující učivo, které nepatří do RVP. Kostečka, J.: *Český jazyk pro 1. ročník gymnázií*. SPN, Praha 2009, s. 7.

k jakým chybám dochází, a vybízí žáky, aby si z toho sami vyvodili závěry. Tato motivace je ovšem obsažena pouze v 1. učebnici; bylo by vhodnější ji ale zařadit do každé, aby byla zachována jejich integrita.

Výkladové texty v jednotlivých kapitolách učebnic jsou rozčleněny do podkapitol podle dílčích obsahů učiva. Ty mohou být dále děleny podle potřeby do menších celků; toto dělení je graficky přehledné. Základ výkladů tvoří souvislé texty, které jsou prostoupeny víceúrovňovými výčty, a to jak číslowanými, tak nečíslowanými. Ve výčtech nejčastěji nacházíme vysvětlená jednotlivá pravopisná pravidla, ale objevují se zde také výčty slov s určitými vlastnostmi (např. výčet cizích slov, výčet vyjmenovaných slov apod.). Všechny výkladové texty jsou prostoupeny množstvím **příkladů** na probírané učivo; některé podkapitoly výkladů sestávají pouze z příkladů bez jakéhokoli doprovodného textu.¹⁴¹ Ve výkladech jsou také zřetelně vyčleněny jevy, které by z uvedených pravidel nemusely být zcela zřejmé nebo by mohly být z jakéhokoli důvodu problematické, a to tak, že jsou vysvětleny (či vypsány) v samostatném odstavci, jenž je zvýrazněn vykřičníkem a nadpisem *Pamatujte*. Výklady v jednotlivých kapitolách vždy postupují od obecnějších pravidel k pravidlům konkrétnějším, čímž splňují didaktický požadavek postupu od jednoduššího ke složitějšímu.

9.1.1 PRAVOPISNÉ UČIVO OBSAŽENÉ V JEDNOTLIVÝCH UČEBNICÍCH

V této podkapitole analyzujeme, které pravopisné jevy jsou vyloženy v částech věnovaných pravopisu. Bereme ovšem na vědomí, že zmínky o pravopisu se objevují také v jiných částech učebnice, tam se ale nejedná o jeho systematický výklad. Zhodnotíme také, zda prezentované učivo odpovídá požadavkům RVP.

Pravopisná část je v učebnici pro **1. ročník** nejen nejrozsáhlejší, ale zabývá se také největším množstvím ortografického učiva. V úvodu se snaží o motivaci žáků ke studiu pravopisu, jsou zde vysvětleny základní pojmy a představeny jazykové příručky.¹⁴² Vysvětluje, co je předmětem grafémiky,

¹⁴¹ Můžeme se s tím setkat v některých částech výkladu psaní velkých písmen, viz Kostečka, J.: *Český jazyk pro 2. ročník gymnázií*. SPN, Praha 2005, s. 86.

¹⁴² PČP a SSČ.

prezentuje typy písma, popisuje vnímání pravopisné normy veřejností, ukazuje principy českého pravopisu a vykládá, k čemu slouží ve výuce pravopisu algoritmy. Po tomto úvodu se učebnice věnuje jednotlivým pravopisným problémům. Prvním z nich je psaní *i/y*, a to jak po tvrdých a měkkých souhláskách (z nich ovšem prezentuje jen složitější případy, jako je psaní *i* po tvrdých souhláskách nebo *y* po *c* a uvádí také několik dublet, v nichž je možné psát jak *i*, tak *y*), tak po souhláskách obojetných. U těch se postupně věnuje psaní v kořeni a předponě, kde uvádí i výčet vyjmenovaných slov, a v zakončení slova – podrobně je vyložena shoda přísudku s podmětem, u psaní koncovek podle vzorů vybírá jen obtížnější případy (slova typu *s drahokamy*, *s kyčli / kyčlemi*, *s pytlí*, *otepí*, *bratrovi / bratrovy*¹⁴³). Dále se věnuje psaní *ě* (*pě*, *bě/bje*, *vě/vje*, *mě/mně/mě*), předpon *s/z* a souhláskových skupin (*n/nn*, skupin vzniklých ve druhém stupni adj. a příponami *-ský/-ští*, *-ství*, *-stvo*), délky samohlásek a zkratkám a značkám. Dále stručně nastiňuje pravidla pro psaní velkých písmen (kapitolu pojímá jako opakování ze ZŠ) a interpunkčních čárek a odkazuje k dalším dílům učebnicové řady, kde jsou tato témata probírána podrobněji.¹⁴⁴ Probráno je také psaní slov přejatých (hlavně *i/y*, *s/z*, délka samohlásek a některá problematická vlastní jména).¹⁴⁵ V této oblasti reaguje na diskuzi o nejednoznačnostech pravopisných pravidel doporučením užívat slovníkovou část PČP, spíše než *Dodatek*.¹⁴⁶

Učebnice pro **2. ročník** se zabývá psaním velkých písmen – najdeme zde obecná pravidla, ale důraz je kladen na psaní vybraných typů vlastních jmen: lidí, národů, obyvatel apod., zeměpisných a místních, institucí a budov. V dalších kapitolách je probíráno psaní čárky ve větě jednoduché a hranice slov v písmu – zde se zaměřuje na psaní spojovníku, složených přídavných jmen, spřežek a dělení slov na konci řádku.¹⁴⁷

¹⁴³ Kostečka, J.: *Český jazyk pro 1. ročník gymnázií*. SPN, Praha 2009, s. 159.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 143–198.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 188–192.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 188.

¹⁴⁷ Kostečka, J.: *Český jazyk pro 2. ročník gymnázií*. SPN, Praha 2005, s. 81–99.

Ve **3. ročníku** se rozvíjejí znalosti interpunkce – v první kapitole jsou žáci poučeni o psaní čárky v souvětí, včetně jejího psaní v polovětných konstrukcích, zvláštních konstrukcích a ustálených vazbách a užití významové čárky. Jsou také upozorněni na případy, v nichž se čárka často píše chybně. V druhé kapitole jsou seznámeni s užíváním dalších interpunkčních znamének, a to středníku, dvojtečky, uvozovek, pomlčky, tři teček, závorek a lomítka.¹⁴⁸ Dozvídají se, jaké jsou jejich funkce, a ke každé z nich je uveden příklad. U středníku jsou představeny také jeho výhody a styly, v nichž je jeho užití mnohdy nezbytné. Výklad o dvojtečce se zabývá také psaním velkých písmen po ní a u uvozovek je prezentováno také jejich psaní s dalšími interpunkčními znaménky (uvedeny jsou také příklady); totéž nacházíme také u pomlčky a závorek (psaní tečky).

Učebnice pro **4. ročník** výkladovou část věnovanou pravopisu neobsahuje. V rámci výkladu kapitoly *Zásady typografie a normy tištěného dokumentu* nalezneme velmi stručná pravidla pro psaní výčtů, nerozdělitelných vazeb, data a času, dělení slov na konci řádku a interpunkce. Autor také vypisuje některá chybná (či chybějící) upozornění jazykového korektoru textového editoru MS Word 2000.¹⁴⁹

Připomeňme, že RVP od žáků na konci gymnaziálního vzdělávání očekává, že zvládnou „základní principy českého pravopisu a nejčastější odchylky od nich“,¹⁵⁰ složitější případy by měli umět řešit s pomocí příruček a budou také poučeni o vzniku a druzích písma.¹⁵¹ Pokud porovnáme obsah učiva této učebnicové řady a obsahem PČP, zjistíme, že základní pravopisné principy studentům prezentovány skutečně jsou a výklady obsahují také

¹⁴⁸ Kostečka, J.: *Český jazyk pro 3. ročník gymnázií*. SPN, Praha 2007, s. 150–171.

¹⁴⁹ Kostečka, J.: *Český jazyk pro 4. ročník gymnázií*. SPN, Praha 2007, s. 211–214.

¹⁵⁰ Jeřábek, J. et al.: *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia*. Výzkumný ústav pedagogický v Praze, Praha 2007, s. 14.

¹⁵¹ Tamtéž.

upozornění na časté odchylky.¹⁵² Učivo prezentované v této učebnicové řadě RVP tedy odpovídá.¹⁵³

9.2 CVIČENÍ

Důležitou součástí výuky pravopisu jsou pravopisná cvičení. V této řadě učebnic jsou zařazena většinou po výkladových částech na konci kapitol. Je ovšem třeba konstatovat, že množství cvičení není u každé kapitoly stejné; u kapitoly *Psaní zkratk a značek*¹⁵⁴ dokonce zcela chybí. Pokud vezmeme v úvahu cvičení v pravopisné části ve všech učebnicích dohromady, zjistíme, že nejvíce cvičení se věnuje interpunkci (je obsažena ve 32 cvičeních ze 67, tedy téměř v polovině; ve většině z nich jsou procvičovány čárky) a psaní *i/y* (ve 21 cvičeních, tj. necelé třetině). Časté je také procvičování psaní *ě/je/ně*, předpony *s/z/vz*, délky samohlásek v případech, které by mohly činit problémy (cca v pětině cvičení; jedná se o adjektiva odvozená příponou *-cí* (*balící x balící*), pádové tvary zájmen a slova, v nichž výslovnost kolísá) a skupin souhlásek (ve 12 cvičeních). Naopak velmi málo jsou procvičována velká písmena (3 cvičení) a hranice slov (2 cvičení).

Cvičení v této řadě učebnic můžeme rozdělit do několika skupin: podle toho, zda se procvičuje pouze jeden pravopisný jev či více pravopisných jevů, a podle typu zadání. Jako další skupinu můžeme vyčlenit cvičení, která se nějakým způsobem věnují pravopisu mimo pravopisnou část učebnice.

9.2.1 DRUHY CVIČENÍ PODLE MNOŽSTVÍ PROCVIČOVANÝCH JEVŮ

Většina cvičení v pravopisné části učebnic se zaměřuje pouze na jeden typ pravopisných jevů, a to ten, který byl v dané kapitole probrán. To platí u všech kapitol s výjimkou kapitoly *Interpunkční znaménka (2. část)*¹⁵⁵, v níž jsou většinou procvičována všechna interpunkční znaménka dohromady, a jednoho korekturního cvičení v kapitole probírající *ě*, předpony *s/z*

¹⁵² Viz např. Kostečka, J.: *Český jazyk pro 1. ročník gymnázií*. SPN, Praha 2009, s. 155, 177.

¹⁵³ K prezentaci pravopisných příruček viz kap. 8.3.

¹⁵⁴ Kostečka, J.: *Český jazyk pro 1. ročník gymnázií*. SPN, Praha 2009, s. 182–183.

¹⁵⁵ Kostečka, J.: *Český jazyk pro 3. ročník gymnázií*. SPN, Praha 2007, s. 158–171.

a souhláskové skupiny, kde se žáci musí soustředit na všechny jevy probrané v této kapitole.

Menší počet cvičení se zaměřuje na více procvičovaných jevů. Taková cvičení můžeme najít, kromě výše zmíněných případů, v učebnicích pro 1. a 4. ročník v kapitolách zaměřených na souhrnné opakování.

V první učebnici nacházíme tři doplňovací cvičení procvičující téměř všechny pravopisné jevy probrané v této knize a osm cvičení na výběr správné odpovědi (ze 4 nebo 5 možností).¹⁵⁶ Přestože zde není obsažen pouze jeden pravopisný jev, vidíme u doplňovacích cvičení větší míru procvičování psaní *i/y* než ostatních jevů (ve všech třech cvičeních je *i/y* procvičováno ve více než 2/3 slov, ve třetím cvičení dokonce v téměř 90 %). O skutečně komplexním procvičení všech probraných jevů lze proto v tomto případě pochybovat.

Souhrnné opakování pravopisu ve 4. učebnici je omezeno na pouhé tři úlohy, v nichž se procvičují jevy probrané ve všech učebnicích; k preferenci jediného pravopisného jevu zde nedochází. Vzhledem k tomu, že se jedná o jediné opakování od 1. dílu, a žáci se tedy k některým jevům vracejí až po třech letech, zdá se, že je toto opakování nedostatečné a může sloužit pouze jako letmé připomenutí učiva. Cvičení, v nichž žáci komplexně procvičují větší množství pravopisných jevů, by v učebnicích mělo být více; neměla by se zaměřovat jen na procvičení každého jevu samostatně, v takovém případě totiž hrozí mechanické procvičování.¹⁵⁷

Jednou ze zásad výuky pravopisu je také průběžné, nikoli nárazové opakování.¹⁵⁸ Cvičení, která by průběžně, explicitně opakovala pravopis, není mimo pravopisnou část učebnic mnoho, průběžné procvičování je proto závislé jen na učiteli (viz kap. 9.2.4); učebnice tedy tuto zásadu nesplňují.

¹⁵⁶ Kostečka, J.: *Český jazyk pro 1. ročník gymnázií*. SPN, Praha 2009, s. 193–198.

¹⁵⁷ Čechová, M. – Styblík, V.: *Čeština a její vyučování*. SPN, Praha 1998, s. 176.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 177.

9.2.2 DRUHY CVIČENÍ PODLE TYPU ZADÁNÍ

Dále můžeme cvičení v těchto učebnicích dělit podle typu zadání. Nejčastější jsou cvičení **doplňovací** – žáci mají doplnit vynechaná písmena do slov nebo interpunkci do vět; tento typ tvoří přibližně 43 % všech cvičení. Vynechaná písmena se doplňují do samostatně stojících slov,¹⁵⁹ slovních spojení¹⁶⁰ nebo celých vět¹⁶¹. Zadání je většinou formulováno nejčastěji pomocí slova „doplňte“, často také „rozhodněte“, „vypracujte“.¹⁶² Pokud by hrozilo, že žáci nebudou vědět, které písmeno mají doplnit, jsou jim nabídnuty dvě varianty, z nichž mají zvolit tu správnou; tato cvičení můžeme považovat za spojení cvičení doplňovacího s cvičením na výběr odpovědi. Výjimečně je zadáno také řešení zdůvodnit či interpretovat.

Dalším typem úloh jsou cvičení **korekturní**, v nichž žáci opravují pravopisné chyby v textu. V kapitolách o interpunkci jsou také často vybízeni k interpretaci řešení, pokud se nabízí několik možností. Výhodou korekturních cvičení je to, že většinou není řečeno, v jakých jevech mají chyby vyhledávat; žáci se tak musí soustředit na všechny probrané pravopisné jevy.

Korekturní cvičení je často kombinováno se cvičením na **výběr odpovědi**, v němž žáci vybírají z několika (nejčastěji ze čtyř) možností tu správnou. Většinou jde o možnosti, v nichž jedna je napsána s pravopisnou chybou nebo naopak jedna je napsána bez chyby. V učebnicích je také několik nekorekturních úloh na výběr odpovědi.

Častá jsou také cvičení, která se zaměřují na **teorii**, nikoli na praktické procvičování pravopisu. Nejvíce takových úloh je v pravopisné části ještě před prezentací pravopisných pravidel a vedou žáky k zamyšlení nad písmem nebo je učí pracovat s PČP. V jiných cvičeních studenti píšou úvahy o konkrétních pravopisných jevech nebo prezentují pravopisná

¹⁵⁹ Např. Kostečka, J.: *Český jazyk pro 1. ročník gymnázií*. SPN, Praha 2009, s. 192.

¹⁶⁰ Např. tamtéž, s. 164.

¹⁶¹ Např. tamtéž, s. 166.

¹⁶² Např. tamtéž, s. 164, 185, 167.

pravidla třídě. Tím se pravopis propojuje se slohovou a komunikační výchovou.

9.2.3 KONZISTENTNOST VÝKLADŮ A CVIČENÍ

Při srovnání výkladových částí učebnic a cvičení, která na ně navazují, lze konstatovat, že ve většině případů cvičení odpovídá probranému učivu. I přes toto pozitivní hodnocení můžeme v učebnicích najít případy, kdy cvičení obsahuje nějaký problém:

1. Procvičované jevy nebyly probrány, ale byly letmo zmíněny.

S tímto se setkáváme u cvičení na doplňování předpon a předložek *s/z*.¹⁶³ Psaní předpon bylo dostatečně probráno ve výkladové části příslušné kapitoly, zatímco psaní předložek (*s* pojící se se 7. a *z* s 2. pádem) bylo pouze zmíněno v podkapitole *Psaní příslovečných spřežek obsahujících původní předložku s(e)/z(e)*¹⁶⁴, kde tato zmínka byla součástí rekonstrukce původního slovního spojení. Zdá se tedy, že psaní těchto předložek nelze považovat za probrané. Lze ovšem předpokládat, že autor jejich procvičování zařadil z toho důvodu, že byly probrány již na základní škole. Toto ovšem v učebnici ani v metodické příručce není explicitně uvedeno.

2. Procvičované jevy nebyly probrány a nebyly ani zmíněny.

Tento problém se týká procvičování psaní velkých písmen. Cvičení¹⁶⁵ obsahuje psaní adjektiv odvozených od vlastních jmen (např. *brněnský*), přestože předcházející výklad o velkých písmenech se tomuto pravopisnému jevu vůbec nevěnuje. Jako vysvětlení zařazení tohoto jevu do cvičení by se opět nabízelo jeho probrání na základní škole, ale vzhledem k tomu, že výklad samotný se považuje za opakování učiva ZŠ, není to vysvětlení příliš uspokojující.

¹⁶³ Tamtéž, s. 175.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 171

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 185.

3. Cvičení přesně neodpovídá svému zadání.

Jedno zadání cvičení na psaní *i/y* zní takto: „Doplňte *i, í / y, ý* v příponách a koncovkách slov“¹⁶⁶. Žáci v něm ovšem mají mimo jiné doplnit také slova „v_s_chání pramenů“, „dob_tka“, „ob_vatelé“ a „v_střídál“¹⁶⁷, které vyžadují doplnění příslušné samohlásky také v jiných částech slova, než je uvedeno v zadání. To může být matoucí a vést žáky ke špatnému určování částí slov.

4. Zvolené příklady v pravopisných cvičeních mohou být matoucí.

Tento problém nacházíme v jednom ze cvičení na psaní *i/y* v přejatých slovech.¹⁶⁸ Přestože se celá kapitola, toto konkrétní cvičení i cvičení další zaměřují pouze na slova přejatá, můžeme zde nalézt jedno slovo domácího původu, v němž mají žáci také doplnit *i/y*: „[p]ři pob_tu“.¹⁶⁹ Užití tohoto příkladu v daném kontextu může vést k chybnému vnímání tohoto domácího slova jako slova přejatého, a to zvláště proto, že ve všech ostatních domácích slovech je *i/y* již doplněno.

9.2.4 CVIČENÍ MIMO PRAVOPISNOU ČÁST UČEBNIC

Cvičení, která procvičují nebo mohou procvičovat pravopis, nacházíme také mimo ortografické části učebnic. Některá z nich pravopis zmiňují explicitně, ovšem jeho procvičení v nich nikdy není primárním cílem – např. žáci mají upravit text tak, aby byl správný ve všech ohledech včetně pravopisu,¹⁷⁰ najít nebo ověřit pravopis slov v příručkách,¹⁷¹ přeformulovat věty a zároveň opravit jejich pravopis¹⁷² apod.

Dále také učebnice obsahují cvičení, která pravopis explicitně nezmiňují, ale mohou být k jeho procvičení využita; to záleží pouze na učiteli. Často se

¹⁶⁶ Tamtéž, s.166

¹⁶⁷ Tamtéž.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 192.

¹⁶⁹ Tamtéž.

¹⁷⁰ Např. Kostečka, J.: *Český jazyk pro 1. ročník gymnázií*. SPN, Praha 2009, s. 57., Kostečka, J.: *Český jazyk pro 4. ročník gymnázií*. SPN, Praha 2007, s. 65, 79.

¹⁷¹ Např. taméž, s. 88.

¹⁷² Např. Kostečka, J.: *Český jazyk pro 3. ročník gymnázií*. SPN, Praha 2007, s. 91.

jedná o cvičení v kapitolách věnovaných tvarosloví, v nichž žáci tvoří správné tvary ohebných slovních druhů – je zřejmé, že pravopis s tím úzce souvisí.¹⁷³ Druhou velkou oblastí takových cvičení jsou části věnované slohu. Ty obsahují velké množství úkolů se zadáním „napište“;¹⁷⁴ pokud je žáci splní, je možné v nich rozebírat také pravopis.

9.3 PREZENTACE PRAVOPISNÝCH PŘÍRUČEK

Vzhledem k tomu, že práce s pravopisnými příručkami patří do výuky pravopisu na střední škole a schopnost je využívat je součástí předpokládaných výstupů podle RVP pro gymnázia¹⁷⁵, považujeme prezentaci pravopisných příruček za součást prezentace pravopisu. Z téhož důvodu je seznámení s příručkami jedním z cílů těchto učebnic.¹⁷⁶ Nyní tedy analyzujeme, jakým způsobem jsou v této řadě učebnic žáci k užívání příruček vedeni.

Odkazy na jazykové příručky jsou v oblasti pravopisu obsaženy pouze v prvních dvou dílech Kostečkovy učebnicové řady. Pravopisné příručky jsou představeny v učebnici pro první ročník, a to ještě před prezentací pravopisných pravidel. Jsou zde stručně představena *Pravidla českého pravopisu* – žáci se dozví, co v nich mohou nalézt (zdůrazněna je přitom slovníková část) a jaké jsou rozdíly mezi akademickým a školním vydáním *Pravidel*. Dále je zde zmíněna možnost využití *Slovníku spisovné češtiny* pro zjištění správné ortografické podoby slov, přestože se nejedná o pravopisnou příručku.¹⁷⁷ *Internetová jazyková příručka* ani její knižní verze v žádné z učebnic uvedeny nejsou – učebnice totiž byly vydány v době, kdy tyto příručky ještě nebyly k dispozici. Mohli bychom ovšem očekávat, že

¹⁷³ Např. Kostečka, J.: *Český jazyk pro 2. ročník gymnázií*. SPN, Praha 2005, s. 214, 216, 221.

¹⁷⁴ Např. Kostečka, J.: *Český jazyk pro 1. ročník gymnázií*. SPN, Praha 2009, s. 205., Kostečka, J.: *Český jazyk pro 4. ročník gymnázií*. SPN, Praha 2007, s. 80, 81.

¹⁷⁵ Jeřábek, J. et al.: *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia*. Výzkumný ústav pedagogický v Praze, Praha 2007, s. 14.

¹⁷⁶ Kostečka, J.: *Metodická příručka k učebnici Český jazyk pro 1. ročník gymnázií*. SPN, Praha 2003, s. 9.

¹⁷⁷ Kostečka, J.: *Český jazyk pro 1. ročník gymnázií*. SPN, Praha 2009, s. 149–150.

Internetová jazyková příručka bude prezentována alespoň ve 2., upraveném vydání učebnice pro 1. ročník, které vyšlo v době, kdy ji již bylo možné využít, ale ani zde není zmíněna.

Po úvodním představení těchto příruček jsou žáci vybízeni k práci s nimi jak ve výkladových částech prvních dvou učebnic, tak ve cvičeních. Ve výkladových částech je žákům zpravidla připomínána možnost (a vhodnost) užívání příruček (zejména PČP) u složitějších jevů, jejichž pravopisem si nejsou zcela jisti, např. u psaní skupin hlásek, spřežek či slov cizího původu. Odkazy na příručky ve cvičeních lze rozdělit na dvě skupiny: cvičení, které žáky vybízejí k práci s výkladovou částí PČP, a cvičení, v nichž žáci užívají slovníkovou část (ať už PČP nebo v SSČ).

Cvičení, v nichž žáci využívají část výkladovou, se většinou zaměřují na hledání konkrétního pravopisného jevu a zjištění určitých informací o něm, případně i vypracování referátu či jiné prezentace o tomto jevu. Někdy jsou také vybízeni k vyhledání výkladů, pokud si nejsou jisti při plnění pravopisných cvičení. V takových případech je ovšem častější odkazování žáků na slovníkovou část příruček – v ní si žáci nejen ověřují správnost svých řešení, ale někdy také řeší cvičení přímo s jejím využitím. Časté je také zadání, které vede žáky k vyhledávání možných dublet.

Odkazy na užívání PČP ovšem nenacházíme pouze ve cvičeních primárně zaměřených na pravopis, ale také např. v mluvnické části u tvoření 2. stupně adjektiv, tvarů zájmen či sloves.

10 UČEBNICE ČESKÉHO JAZYKA PRO SŠ NAKLADATELSTVÍ FRAUS

V této kapitole analyzujeme učebnici mluvnice pro SŠ autorů I. Martince, J. M. Tuškové a L. Zimové vydanou nakladatelstvím Fraus¹⁷⁸ a srovnáme ji s Kostečkovou řadou učebnic pro gymnázia. Od ní se liší již tím, že tato jediná učebnice slouží žákům po celé čtyři roky studia na SŠ, nejedná se tedy o učebnicovou řadu. Je také součástí sady, do níž patří další učebnice k výuce komunikace a slohu, cvičebnice, audionahrávky a interaktivní učebnice. Žáci mohou využít rovněž zdroje na internetových stránkách nakladatelství (jsou na to upozorňováni u konkrétních úkolů v učebnici) a učitelé metodickou příručku. Předpokládá se, že ve výuce bude docházet ke kombinaci obou učebnic a cvičebnice.¹⁷⁹

Učebnice je rozdělena na šest tematických částí; jednou z nich je část *Grafická stránka jazyka*, která se věnuje písmu a pravopisu, jedná se ovšem o oddíl rozsahově nejkratší (16 stran z celkových 264). Jednotlivé části se dále dělí na kapitoly a podkapitoly; toto členění je graficky relativně přehledné, ale při srovnání s Kostečkovými učebnicemi se může zdát chaotičtější (přispívají k tomu menší nadpisy, neoddělování cvičení od výkladů čarou apod.). Jsou zde také časté rámečky, které obsahují úkoly či odkazy na jiné zdroje. Úkoly a cvičení můžeme najít nejen za výkladem, ale také před ním.

Přestože je část zaměřená na grafickou podobu jazyka svým rozsahem krátká a v ní obsažená kapitola věnující se konkrétním pravopisným jevům je na pouhých devíti stranách, pravopis není omezen pouze na tuto část učebnice. V mnohem větší míře než u Kostečky se s pravopisem setkáváme i v jiných částech ve spojení s mluvnickým učivem. Částečně je tím splněna

¹⁷⁸ Martinec, I. et al: *Mluvnice. Učebnice českého jazyka pro střední školy*. Fraus, Plzeň 2009.

¹⁷⁹ Fraus. Český jazyk pro SŠ – Mluvnice. [online, cit. 3. 3. 2015]. Dostupné z: <<http://ucebnice.fraus.cz/cesky-jazyk-pro-ss-mluvnice/>>.

didaktická zásada, podle níž se má pravopis vyučovat právě ve spojení s mluvnicí.¹⁸⁰

10.1 VÝKLAD

Výklady v části zabývající se grafickou stránkou jazyka můžeme v této učebnici nalézt pouze u některých kapitol. Je zde vyloženo, co je grafémika (včetně základních pojmů jako písmo, grafémy a ortografie), vznik a druhy písma, přičemž latince je věnována samostatná kapitola, zabývá se také termíny pravopis a kodifikace (pojem norma ovšem vysvětlen není), vývojem českého pravopisu a pravopisnými principy.

Těmto výkladům předcházejí úkoly, jež mají žáky přimět k přemýšlení o tématu ještě před přečtením výkladového textu (mají např. zapsat, co o tématu již vědí a co nového se chtějí dozvědět nebo se zamyslet nad významem písma), příp. úkol, který mají plnit v průběhu čtení výkladu (využívat značky k označování informací, kterým rozumí apod.) Výklady samotné jsou zde formou souvislého textu, výčet je užit pouze jednou. Za výklady opět následují úkoly, v nichž žáci diskutují o probraném učivu, vymýšlejí nová písma, porovnávají s jinými jazyky, zobecňují z příkladů či hledají příklady ke zobecnění a vyhledávají v PČP nebo jiných příručkách.

Po tomto učivu následuje probírání složitějších pravopisných jevů. K nim je zařazeno psaní *i/y* (v kořenech, koncovkách subst. a adj. a shodě přísudku s podmětem), *ě/je/ně*, předpon *s/z*, souhláskových skupin (*n/nn*, slov s příponou *-ský, -ští*), přejatých slov (*s/z*, délky samohlásek, *i/y*) a velkých písmen u vlastních jmen. V této části výkladový text zcela chybí, protože se zaměřuje na „procvičení a prohloubení pravopisných dovedností“;¹⁸¹ najdeme zde tedy pouze cvičení. Žáci jsou odkázáni na vyhledávání pravidel v PČP, čímž se učí s touto příručkou pracovat. Velmi stručné poučení o některých jevech najdeme výjimečně v zadání cvičení (pouze u psaní *ě/ně* po *m*)¹⁸²

¹⁸⁰ Čechová, M. – Styblík, V.: *Čeština a její vyučování*. SPN, Praha 1998, s. 176.

¹⁸¹ Martinec, I. et al: *Mluvnice. Komunikace a sloh. Příručka učitele. Český jazyk pro střední školy*. Fraus, Plzeň 2010, s. 36.

¹⁸² Martinec, I. et al: *Mluvnice. Učebnice českého jazyka pro střední školy*. Fraus, Plzeň 2009, s. 103.

a psaní velkých písmen u názvů veřejných prostranství¹⁸³). Toto je jeden z největších rozdílů oproti Kostečkovým učebnicím, v nichž cvičením vždy předcházely výklady.

Na rozdíl od Kostečkových učebnic zde není obsaženo učivo o hranicích slov v písmu, délce samohlásek v domácích slovech, psaní zkratek a značek a interpunkci. Některé tyto jevy ovšem najdeme ve cvičení (viz níže) či v jiných částech učebnice, proto můžeme konstatovat, že i tato učebnice požadavkům RVP odpovídá.

10.1.1 VÝKLADY PRAVOPISU MIMO ORTOGRAFICKOU ČÁST UČEBNICE

Některé pravopisné jevy jsou součástí mluvnických výkladů v částech učebnice věnovaných morfologii, syntaxi a lexikologii, další výklady se věnují přímo pravopisným jevům. Můžeme konstatovat, že mimo ortografickou část učebnice najdeme více výkladů věnovaných konkrétním pravopisným jevům než v ní.

Morfologická část obsahuje jako součást výkladu o životnosti shodu podmětu a přísudku a také přídavného jména. Jsou zde uvedeny hlavně příklady a žáci jsou vybízeni k vyhledání pravidel psaní v PČP.¹⁸⁴ Stejně tak jsou žáci odkázáni na PČP u psaní příslovečných spřežek, přičemž učebnice upozorňuje na možnost dublet v některých případech.¹⁸⁵

V **syntaktické** části nalezneme výklad o čárce ve větě jednoduché,¹⁸⁶ který sestává z výčtu případů, kdy se čárka užívá. Dále tam najdeme upozornění na psaní čárky v rámci výkladů o přístavku, vsuvce a samostatném větném členu.¹⁸⁷ Z ostatních interpunkčních znamének nacházíme poučení o psaní tří teček u apoziiopeze.¹⁸⁸ V porovnání s Kostečkovými učebnicemi je zde

¹⁸³ Tamtéž, s. 106.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 37.

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 88.

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 142–143.

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 138, 173, 175.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 175.

interpunkce probrána v mnohem menší míře. Vzhledem k tomu, že právě interpunkce dělá žákům středních škol často problémy,¹⁸⁹ bylo by vhodné se jí ve výkladech věnovat více.

V **lexikologické** části našel své místo stručný výklad pravidel psaní předpon *s/z/vz*, který obsahuje také příklady.¹⁹⁰ Vzhledem k tomu, že tento pravopisný jev je součástí jedné z podkapitol ortografické části (předcházející lexikologii) – a studenti jsou tedy s těmito pravopisnými pravidly již seznámeni – je jeho zařazení možné vnímat spíše jako opakování. V rámci výkladu v kapitole *Zkracování* nalezneme také poučení o psaní zkratk a zkratkových slov.¹⁹¹

10.2 CVIČENÍ

Vzhledem k absenci výkladu v kapitolách věnovaných pravopisným jevům jsou zde cvičení a úkoly tím nejdůležitějším prostředkem prezentace pravopisu – jsou totiž jediným, co v těchto kapitolách najdeme. Objevují se tam také odkazy na další pravopisná cvičení, která najdeme v jiných částech učebnice (viz níže).

Nejprve analyzujeme cvičení zařazená do ortografické části. Nejvíce úkolů do ní zařazených procvičuje psaní *i/y* (alespoň částečně jej nalezneme ve 21 cvičeních z celkových 54, tedy necelých dvou pětinach) a velkých písmen (v 19 cvičeních, tj. cca 35 %). Často se procvičuje také psaní přejatých slov (13 cvičení, tj. téměř čtvrtina). Méně časté je procvičování psaní předpon *s/z* (9 cv.), skupin souhlásek (8 cv.), *ě/je/ně* (6 cv.) a interpunkce (pouze 2 cv.). Od Kostečkových učebnic se tento poměr liší hlavně větším důrazem na psaní velkých písmen a zároveň opominutím interpunkce. To se ovšem změní, pokud zahrneme také cvičení v jiných částech učebnice, kterých je jen o málo méně než v pravopisné části – tam je nejvíce cvičení právě na interpunkci (najdeme ji v 17 cvičení ze 43). Často se také procvičuje psaní *i/y* (9 cvičení) a předpon *s/z* (7 cvičení).

¹⁸⁹ Čechová, M. – Styblík, V.: *Čeština a její vyučování*. SPN, Praha 1998, s. 177.

¹⁹⁰ Martinec, I. et al: *Mluvnice. Učebnice českého jazyka pro střední školy*. Fraus, Plzeň 2009, s. 226.

¹⁹¹ Tamtéž, s. 228.

Pro srovnání s Kostečkovými učebnicemi cvičení v pravopisné části učebnice rozdělíme opět podle množství procvičovaných jevů a podle typu zadání; cvičení v jiných částech učebnice analyzujeme v samostatné podkapitole.

10.2.1 DRUHY CVIČENÍ PODLE MNOŽSTVÍ PROCVIČOVANÝCH JEVŮ

Část věnující se pravopisným jevům je rozdělena do podkapitol podle jednotlivých pravopisných jevů (viz výše). Cvičení v těchto podkapitolách jsou proto zaměřena pouze na jeden jev, žádné z nich není kombinované; těchto cvičení a úkolů je většina. Na konec pravopisné části je zařazena kapitola *Souhrnná cvičení*, v níž můžeme nalézt úlohy kombinující několik pravopisných jevů. Přestože bychom podle názvu kapitoly očekávali, že kombinovaná budou všechna cvičení, není tomu tak. Ze 13 úkolů pouze 5 kombinuje více pravopisných jevů. Ze zbývajících osmi se jedna úloha zaměřuje na práci s PČP a dalších sedm procvičuje pouze jeden pravopisný jev – psaní *i/y*, velká písmena, *s/z/vz* (předložky i předpony) nebo interpunkci.

Na rozdíl od souhrnných cvičení v Kostečkových učebnicích, která se zaměřovala hlavně na psaní *i/y*, nespátřujeme v kombinovaných cvičeních v této učebnici preferenci jednoho pravopisného jevu; složitější pravopisné jevy (na něž se učebnice zaměřuje) jsou zde procvičeny komplexně. Musíme ovšem konstatovat, že počet souhrnných cvičení je v této učebnici velmi málo (5 souhrnných cvičení na čtyři roky studia) a – stejně jako u Kostečky – by jich zde mělo být více.¹⁹²

10.2.2 DRUHY CVIČENÍ PODLE TYPU ZADÁNÍ

Absenci výkladů ortografických pravidel odpovídají také zadání některých cvičení a úkolů. Často se zaměřují na **teoretické** znalosti. Žáci mají za úkol např. vysvětlit pravopis konkrétních slov, najít poučení v jazykových příručkách, ale také v Českém národním korpusu, vysvětlit významy slov lišících se pravopisem, připravit referát apod. Taková zadání se objevují

¹⁹² Učitelé mohou čerpat i z metodické příručky, kde najdou přílohy, které mohou žákům kopírovat – v nich je ovšem pouze jedno komplexní cvičení (Martinec, I. et al: *Mluvnice. Komunikace a sloh. Příručka učitele. Český jazyk pro střední školy*. Fraus, Plzeň 2010, s. 184.) a pět diktátů (tamtéž, s. 42–43.). Další cvičení se opět zaměřují pouze na jeden jev. Žáci mohou využít také cvičebnice, kde komplexní úlohy najdou.

nejen jako samostatný úkol, ale často také jako součást jiného typu cvičení – a to hlavně hledání v příručkách, na němž je probírání pravopisu v této učebnici založeno.

Cvičení zaměřená teoreticky ale nejsou nejčastějším typem. Tím jsou, stejně jako v Kostečkových učebnicích, cvičení **doplňovací** (přes 35 % všech cvičení v pravopisné části). Chybějící písmena a interpunkční znaménka se doplňují do jednotlivých slov, slovních spojení i vět, ovšem v porovnání s Kostečkou jsou úlohy kratší a příkladů, do nichž žáci doplňují, je v nich tedy méně.

Stejně jako u Kostečky, i tady nacházíme cvičení **korekturní**, je jich ale méně a pouze u dvou není řečeno, na který pravopisný jev se žáci mají soustředit; další tři cvičení jsou zaměřena na konkrétní pravopisné učivo.

Dalším typem cvičení, který zde můžeme nalézt, jsou cvičení **obměňovací**, v nichž žáci tvoří tvary slov – např. tvary 7. pádu mn. č.¹⁹³, adjektiva odvozená od názvů měst¹⁹⁴ apod. Taková cvičení jsou zde čtyři. V dalších úlohách žáci vymýšlejí slovní spojení nebo slova, ale tato cvičení není možné považovat za obměňovací, protože v nich nedochází ke změně tvaru.

Dalším typem cvičení, které má učebnice navíc v porovnání s Kostečkovou řadou, je **diktát**. Najdeme jej ve dvou úlohách. V jedné z nich má žák diktovat ostatním slovní spojení, v další mají žáci nejen diktovat, ale také si diktát ve dvojicích vymyslet. Výhodou tohoto cvičení je, že se musí nejen soustředit na správné psaní, ale také se zamyslet nad tím, jaká slova užít, aby si jejich spolužáci pravopis všestranně procvičili.

10.2.3 CVIČENÍ MIMO PRAVOPIŠNOU ČÁST

Jak jsme již ukázali, cvičení věnovaná pravopisu najdeme také mimo část zaměřenou na ortografické jevy. V porovnání s Kostečkovými učebnicemi je zde takových úloh více. U velkého množství z nich není, stejně jako u Kostečky, procvičení pravopisu primárním cílem, ale jen jedním z úkolů, které žáci mají v rámci cvičení splnit. Pravopis je tak prezentován jako

¹⁹³ Martinec, I. et al: *Mluvnice. Učebnice českého jazyka pro střední školy*. Fraus, Plzeň 2009, s. 102.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 104.

nedílná součást mluvnického učiva. Další cvičení se ovšem zaměřují pouze na pravopis. I v takovém případě jsou ale zařazena do jiného učiva a většinou s ním úzce souvisejí. U žáků tak může docházet k propojení pravopisu s mluvnicí, což je žádoucí stav.

Kromě nejčastěji procvičované interpunkce, psaní *i/y* a předpon *s/z* je v závislosti na mluvnickém učivu procvičováno také psaní *ě*, *ú/ů*, číslovek, velkých písmen, přejatých slov, skupin souhlásek, hranic slov, shody přísudku s podmětem a délky samohlásek a rozdíl mezi *sebou* a *s sebou*. Jedinou částí učebnice, v níž cvičení vždy přesně neodpovídají probíranému učivu, je část syntaktická, která následuje po části ortografické. Ve třech cvičeních jsou zde kromě interpunkce a shody přísudku s podmětem procvičovány také pravopisné jevy prezentované právě v ortografické části.

Většina úloh (23 ze 43) jsou cvičení doplňovací. Nejčastěji se doplňují písmena a interpunkční znaménka, ve třech případech celá slova. Dále zde najdeme cvičení korekturní, která se nejčastěji zaměřují na jiné učivo a pravopis je jen doplňkový, a úkoly, v nichž mají žáci vysvětlit pravopis či formulovat ortografická pravidla.

Mimo pravopisnou část učebnice najdeme, stejně jako v učebnicích Kostečkových, také cvičení, jež nejsou explicitně zaměřena na pravopis, ale která učitel může k procvičení pravopisu v souvislosti s mluvnickým učivem využít také. Tyto úlohy jsou nejčastěji obměňovací či stylizační – žáci tvoří slova a jejich tvary, případně také věty, v nichž mají slova užít. Jedno cvičení žáky vybízí také k připravení celého textu (zde si ovšem žák může zvolit, zda se bude jednat o text mluvený nebo psaný, pravopis tedy nemusí být procvičen vůbec).¹⁹⁵

10.2.4 NEPŘESNOSTI A CHYBY VE CVIČENÍCH

Na rozdíl od Kostečkovy řady učebnic zde můžeme zkoumat korespondenci mezi výklady a cvičeními ve velmi omezené míře, a to pouze u několika málo výkladů, které najdeme mimo pravopisnou část. Cvičení, která po nich

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 246.

následují, probranému učivu odpovídají. Některé pravopisné jevy ovšem probrány nejsou vůbec (např. čárka v souvětí), a přesto jsou procvičovány. To je s největší pravděpodobností způsobeno již výše zmíněným cílem pravopisné učivo v této učebnici hlavně procvičovat.

Je však možné analyzovat, zda ve cvičeních nenacházíme nepřesnosti či chyby. Zjišťujeme, že k takovým případům zde dochází, ale zcela výjimečně.

1. Některá písmena v doplňovacích cvičeních jsou již doplněna.

Tyto chyby lze považovat za pouhé překlepy, které ovšem měly být objeveny a opraveny ještě před vydáním knihy. Najdeme je v pěti cvičeních, např.: „o prezidentov_ých spolupracovnících“¹⁹⁶, „_ednota _bratrská“¹⁹⁷ nebo „nemohl ten pokrm strávit“.¹⁹⁸ Žákům je tak již předem prozrazeno řešení úkolu a mají méně možností si pravopisné jevy procvičit.

2. Souhrnná cvičení obsahují předem nepochvičené jevy.

Souhrnná cvičení následují po podkapitolách zaměřených na konkrétní pravopisné jevy, proto bychom předpokládali, že budou obsahovat komplexní procvičení právě těchto jevů. Přesto v nich nacházíme i několik jevů, které v předchozích podkapitolách nebyly, např. hranice slov v písmu (a s tím spojené psaní spojovníku) nebo psaní číslovek. Vzhledem k tomu, že tyto jevy byly ale probrány v dřívějších kapitolách, nepovažujeme to za problém.

3. Zvolené příklady mohou být matoucí.

Jedna z částí podkapitoly zaměřené na psaní *i/y* po obojetných souhláskách je nazvána *V kořeni slov a v předponě*.¹⁹⁹ Hned v prvním cvičení je ovšem jako příklad uvedeno slovo *brzičko*. Přestože očekáváme, že žáci zdůvodní pravopis správně pomocí rozložení slova, může to některé, zejména slabší žáky vést k mylnému dojmu, že *i* je součástí kořene.

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 102.

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 106.

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 226.

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 102.

10.3 PREZENTACE PRAVOPISNÝCH PŘÍRUČEK

Práce s jazykovými příručkami (včetně pravopisných) je nedílnou součástí této učebnice; prostupuje všemi jejími částmi a je na ni kladen velký důraz. Z pravopisných příruček je upřednostněna práce s PČP, ale učebnice odkazuje také na internetovou jazykovou poradnu, na jejímž základě vznikla IJP. Kromě těchto dvou zdrojů jsou žáci v pravopisné části vybízeni k práci se SSČ a Českým národním korpusem. V učebnici je také kladen velký důraz na schopnost žáků samostatně si zvolit vhodnou příručku podle toho, jakou informaci se snaží najít.

PČP jsou představena v prvních kapitolách ortografické části učebnice jako kodifikační příručka obsahující pravopisná pravidla a slovník a často uvádějící dublety. Je zde také stručně nastíněna jejich historie.²⁰⁰ PČP jsou základem celé pravopisné části, jelikož nahrazují neexistující výklady jednotlivých pravopisných jevů. Žáci pracují s PČP v mnoha cvičeních, učí se vyhledávat ve výkladové i slovníkové části. Hledají v nich teoretické poučení o pravopisu, ale často je využívají i k ověřování nejen svých teoretických znalostí, ale také řešení pravopisných cvičení. Práce s PČP není omezena jen na ortografickou část učebnice; můžeme ji najít ve všech částech (nejvíce u tvarosloví, v němž autoři nejčastěji propojují mluvnicki s pravopisem). Je zde také ukázáno, k jakým jiným účelům mohou být PČP užita, a to např. k vyhledání výslovnosti u některých obtížných slov.

S užíváním příruček zde často souvisí psaní dublet. Vždy, kdy existuje možnost, že by slovo mohlo mít pravopisnou dubletu (např. u slov cizího původu), jsou žáci odkázáni na vyhledání informací o případném dvojím psaní konkrétního slova či pravopisného jevu.²⁰¹ V případě zjištění existence dublety mají pak často za úkol zjistit frekvenci jednotlivých variant v Českém národním korpusu.

²⁰⁰ Tamtéž, s. 99–100.

²⁰¹ V případě takových slov mohou být žáci na pochybách, zda má slovo pouze jednu pravopisnou variantu, nebo zda existuje možnost dublety. Obecně se dá říct, že by existenci dublet v takových případech ocenili. Viz Hernandezová, P.: *Česká ortografická norma, její vývoj a perspektivy*. Nepublikovaná bakalářská diplomová práce, FF UP, Olomouc 2011, s. 63.

Vzhledem k tomu, jak často jsou žáci nuceni s příručkami různými způsoby pracovat, lze předpokládat, že budou na konci studia nejen schopni hledat v PČP, ale také si případně zvolit jinou příručku, která bude odpovídat jejich potřebám.

11 ZÁVĚR

Na základě analýz pravopisného učiva prezentovaného ve vybraných učebnicích českého jazyka je zřejmé, že analyzované učebnice pro střední školy bez jakýchkoli problémů odpovídají příslušnému *Rámcovému vzdělávacímu programu*. Také učebnice pro základní školu RVP odpovídají; pro lepší dosažení cílů, které jsou jím stanoveny, by ale bylo vhodné klást větší důraz na práci s pravopisnými příručkami, zejména *Pravidly českého pravopisu*. V učebnicích pro ZŠ nakladatelství SPN je také problematické nezařazení psaní složených adjektiv do probíraného učiva. Cíl naučit žáky práci s pravopisnými příručkami nejlépe splňuje učebnice pro SŠ nakladatelství Fraus, a to díky své koncepci prezentace pravopisného učiva, která je na práci s PČP postavena.

Nejsystematičtěji a nejpodrobněji jsou pravopisná pravidla prezentována ve výkladech Kostečkových učebnic pro gymnázia (SPN). Obsahují všechny ortografické jevy, které jsou obsaženy v PČP, kromě psaní *dě, tě, ně* a základních pravidel psaní *i/y* po tvrdých a měkkých souhláskách, což je učivo 1. stupně ZŠ; psaní předložek *s/z* je ovšem jen letmo zmíněno v jednom z cvičení a u psaní *i/y* v koncovkách subst. a adj. jsou uvedeny pouze složitější případy.

Psaní *i/y* po tvrdých a měkkých souhláskách (základní pravidla pro domácí slova) a *dě, tě, ně* není probráno v žádné z analyzovaných učebnic a všude kromě Kostečkových učebnic chybí dělení slov na konci řádku. Vzhledem k tomu, že se jedná o relativně bezproblémové učivo, nepovažujeme to za problém. Kromě toho jsou v každé z učebnicových řad v různé míře prezentovány všechny pravopisné jevy (výjimkou jsou složená adj.; viz výše).

Nejvíce se v jednotlivých učebnicových řadách liší pojetí přejatých slov (viz níže). Další oblastí, kde se učebnice liší, je míra prezentace psaní *i/y* (kromě výše zmíněných případů). Přestože množství cvičení je dostatečné ve všech analyzovaných učebnicích, komplexní výklad, odpovídající stupni školy, najdeme jen u Kostečky a v učebnicích SPN pro ZŠ. V oblasti psaní interpunkce se s komplexní prezentací setkáváme jen u Kostečky. Ostatní učebnice v úplnosti probírají pouze psaní čárky, zbývající interpunkční

znaménka jsou podceněna; zmíněna jsou jen znaménka na konci vět v učebnicích pro ZŠ a tři tečky v učebnicích Fraus pro SŠ. Kromě toho není v žádné z učebnic (kromě učebnic Kostečkových) probráno psaní značek; prezentovány jsou jen zkratky a zkratková slova. Ostatní pravopisné jevy jsou probrány úplně (v závislosti na pojetí učebnice), ačkoli, zvláště v učebnicích SŠ nakladatelství Fraus, by bylo třeba se většině z nich věnovat více.

Když porovnáme učebnice pro 2. stupeň ZŠ a učebnice pro SŠ, potvrdí se náš předpoklad, že učebnice pro 2. stupeň ZŠ kladou na pravopisné učivo větší důraz. Ortografické učivo v nich totiž prostupuje téměř všechny oddíly a cvičení, v nichž je pravopis procvičován, obsahují mnohem více než učebnice pro SŠ, přestože jsou určeny pro stejně dlouhé studium. S tím souvisí také větší sepětí ortografického učiva s učivem mluvnickým v učebnicích 2. stupně ZŠ; pravopis je v nich neoddělitelnou součástí mluvnice.

Ačkoli i učebnice pro SŠ ortografické a mluvnické učivo spojují, nejedná se o sepětí tak systematické a časté, jako je tomu u učebnic pro 2. stupeň ZŠ. Zároveň se od sebe v tomto ohledu liší učebnice nakladatelství SPN a Fraus. U Kostečky (SPN) je toto sepětí minimální a v částech zaměřených na mluvnici se s ortografií setkáme jen sporadicky, ale v učebnici nakladatelství Fraus je pravopis je probírán i procvičován rovněž v některých kapitolách mluvnických oddílů. Přesto ani tady spojení pravopisu a mluvnice není využito v maximální možné míře. Bylo by proto vhodné, aby středoškolské učebnice českého jazyka na spojení mluvnice a pravopisu dbaly více.

Jak bylo ukázáno výše, je pro výuku pravopisu nezbytné nejen procvičování jednotlivých ortografických jevů, ale také zahrnutí komplexních úloh, jež vyžadují soustředění na více jevů současně. Při analýze vybraných učebnic se přesto potvrdil náš předpoklad, že většina cvičení je zaměřena pouze na jeden pravopisný jev. Komplexních cvičení učebnice obsahují minimum a nabízí se zde prostor pro jejich zdokonalení. Nejkomplexnější procvičení nacházíme v učebnici pro ZŠ nakladatelství SPN.

Můžeme také konstatovat, že nejčastějším typem cvičení je ve všech učebnicích cvičení doplňovací, a to zřejmě kvůli jeho výhodám (viz kap. 5.1.3). Vzhledem k tomu, že doplňovací cvičení je vhodné právě na procvičení jediného pravopisného jevu, není toto zjištění překvapivé. Častá jsou také cvičení obměňovací a stylizační (hlavně v učebnicích pro 2. stupeň ZŠ) a korekturní a teoretická (tato převažují v učebnicích pro SŠ). I přes dominanci doplňovacích úloh jsou typy cvičení spíše rozmanité.

Procvičovanému učivu v učebnicích pro ZŠ zcela dominuje psaní *i/y*. To je významné také v učebnicích pro SŠ, kde je kromě toho kladen důraz také na interpunkci, a to ve větší míře než v učebnicích pro ZŠ. Ačkoli je v učebnicích pro ZŠ interpunkce probírána ve vyšších ročnících do větší hloubky než v ročnících nižších, počet cvičení se úměrně tomu nezvyšuje. Dále se všechny učebnice shodně zaměřují na psaní *ě/je/ně*, předpon *s/z*, souhláskových skupin a velkých písmen (ta jsou ovšem poměrně málo procvičena v Kostečkových učebnicích). Je tedy zřejmé, že je nejvíce procvičeno učivo, které by žákům mohlo činit největší problémy, protože psaní těchto jevů mnohdy neodpovídá fonologickému principu pravopisu. V tomto kontextu je třeba zmínit rozdíl mezi učebnicemi pro ZŠ a SŠ v oblasti psaní přejatých slov. Učebnice pro ZŠ žáky do této problematiky pouze uvádějí, zatímco v učebnicích pro SŠ je psaní přejatých slov procvičováno více. S tím souvisí také upozorňování na případné dublety; tomu se nejvíc věnuje učebnice pro SŠ nakladatelství Fraus. Kromě dublet přejatých slov učebnice pro SŠ upozorňují také na dvojí psaní některých domácích jevů (např. příslovečných spřežek). V učebnicích pro ZŠ se s dubletami téměř nesetkáváme. Výše uvedené potvrzuje náš předpoklad, že problematikým pravopisným jevům je věnováno více pozornosti v učebnicích pro SŠ.

V žádné z analyzovaných učebnic nenacházíme mnoho chyb ve cvičeních ani výkladech, avšak přesto nejsou zcela bezchybné. Pokud se nějaký problém vyskytne, jedná se nejčastěji o konzistenci výkladů a cvičení – procvičované učivo nebylo probráno, příp. bylo jen zmíněno. Často je také problém v tom, že cvičení neodpovídá svému zadání nebo obsahuje matoucí příklady, jež mohou vést ke špatnému pochopení učiva žáky. Ačkoli učebnice takových chyb obsahují poměrně málo, i zde je prostor pro zlepšení.

Můžeme konstatovat, že přestože učebnice v mnohém odpovídají didaktickým zásadám, žádná z nich není zcela ideální; u každé lze najít oblasti, ve kterých by ji bylo možné zdokonalit.

12 ANOTACE

Autor: Bc. Lenka Hlaváčová

Katedra a fakulta: Katedra bohemistiky, Filozofická fakulta

Název diplomové práce: Prezentace ortografické normy v učebnicích pro 2. stupeň ZŠ / nižší stupeň víceletých gymnázií a pro SŠ

Vedoucí diplomové práce: Mgr. Darina Hradilová, Ph.D.

Počet znaků: 134 381

Počet příloh: 0

Počet titulů použité literatury: 50

Klíčová slova: ortografická norma, učebnice, Fraus, SPN, Rámcový vzdělávací program, pravopisný výklad, pravopisné cvičení, pravopisná příručka

Anotace: Tato diplomová práce se zabývá prezentací ortografické normy v učebnicích českého jazyka pro 2. stupeň základní školy / nižší stupeň víceletých gymnázií a pro střední školy. Jejím cílem je analyzovat vybrané učebnice z nakladatelství Fraus a SPN a na základě této analýzy zhodnotit, zda je prezentace ortografické normy v souladu s didaktickými zásadami výuky pravopisu, zda je norma prezentována v celé šíři odpovídající současné kodifikaci a v hloubce, která se shoduje s výstupy předepsanými RVP pro daný typ školy, a zda některé pravopisné jevy nejsou přeceňovány na úkor jevů jiných. Hodnotí také, zda prezentace ortografie reflektuje diskuzi o pravopisné normě, a identifikuje oblasti, v nichž se učebnice mohou zdokonalovat.

13 RESUMÉ

This master's thesis deals with the presentation of the orthographic norm in textbooks for secondary schools / lower stage of grammar schools and for high schools. Its aim is to analyse selected textbooks, published by the publishing houses Fraus and SPN, and, based on the analysis, to evaluate whether the presentation of the orthographic norm agrees with pedagogical principles of the teaching of orthography, whether the norm is presented completely in agreement with current codification, whether the depth of the presentation agrees with the relevant Framework Educational Programme, and whether some orthographic rules are more focused on than others. It also evaluates whether the presentation of orthography reflects the discussion of orthographic norm and identifies what can be improved in those textbooks.

Key words: orthographic norm, textbook, Fraus, SPN, Framework Educational Programme, orthographic exposition, orthographic exercise, orthographic reference book

14 SEZNAM ZKRATEK

adj.	adjektivum
APČJ	Akademická příručka českého jazyka
apod.	a podobně
atd.	a tak dále
cv.	cvičení
hl.	hlavně
IJP	Internetová jazyková příručka
ind.	indikativ
kap.	kapitola
mn. č.	množné číslo
např.	například
os.	osoba
PČP	Pravidla českého pravopisu
popř.	popřípadě
préz.	prézens
příp.	případně
resp.	respektive
RVP	Rámcový vzdělávací program
SPN	Státní pedagogické nakladatelství
SSČ	Slovník spisovné češtiny
SŠ	střední škola
stol.	století
subst.	substantivum
ŠVP	Školní vzdělávací program
tj.	to je

tzv.	takzvaný
ÚJČ	Ústav pro jazyk český
vč.	včetně
ZŠ	základní škola

15 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

1. Adam, R.: K otázce kodifikační pravomoci. *Naše řeč* [online], 88, 2005, č. 4 [cit. 28. 11. 2014]. Dostupné z: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7842>>.
2. Cuřín, F.: *Vývoj spisovné češtiny*. SPN, Praha 1985.
3. Cvrček, V.: Za ještě tvrdší kodifikační diktát?. *Naše řeč* [online], 89, 2006, č. 1 [cit. 28. 11. 2014]. Dostupné z: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7867>>.
4. Čechová, M.: *Čeština, řeč a jazyk*. ISV nakladatelství, Praha 2000.
5. Čechová, M. – Styblík, V.: *Čeština a její vyučování*. SPN, Praha 1998.
6. Fraus. Český jazyk pro SŠ – Mluvnice. [online, cit. 3. 3. 2015]. Dostupné z: <<http://ucebnice.fraus.cz/cesky-jazyk-pro-ss-mluvnice/>>.
7. Hauser, P. et al.: *Metodika vyučování českému jazyku a slohu v 6. – 9. ročníku ZDŠ*. SPN, Praha 1964.
8. Hernandezová, P.: *Česká ortografická norma, její vývoj a perspektivy*. Nepublikovaná bakalářská diplomová práce, FF UP, Olomouc 2011.
9. Hlavsa, Z. et al: *Pravidla českého pravopisu*. Academia, Praha 2006.
10. Hrušková, Z. – Křístek, V.: Současný stav a výhledy českého pravopisu. *Naše řeč* [online], 60, 1977, č. 1 [cit. 25. 3. 2015]. Dostupné z: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5957>>.
11. Hubáček, J. et al: *Čeština pro učitele*. Vade Mecum Bohemiae, Odry 2010.
12. Jelínek, J.: *Úvod do teorie vyučování českému jazyku*. SPN, Praha 1979.
13. Jelínek, M.: Má Naše řeč kodifikační pravomoc?. *Naše řeč* [online], 88, 2005, č. 4 [cit. 28. 11. 2014]. Dostupné z: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7843>>.
14. Jeřábek, J. et al.: *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia*. Výzkumný ústav pedagogický v Praze, Praha 2007.

15. Jeřábek, J. et al.: *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání (verze platná od 1. 9. 2013)*. MŠMT, Praha 2013.
16. Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.): *Encyklopedický slovník češtiny*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2002.
17. Krobotová, M. – Jodasová, H.: *Základy českého pravopisu a pravopisná cvičení*. Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc 2002.
18. Martincová, O. et al.: *Pravidla českého pravopisu (školní vydání)*. Fortuna, Praha 2007.
19. Nebeská, I.: *Jazyk – norma – spisovnost*. Karolinum, Praha 2003.
20. Pravdová, M. – Svobodová, I. (eds.): *Akademická příručka českého jazyka*. Academia, Praha 2014.
21. *Rámcový vzdělávací program pro obor vzdělání Současný tanec*. MŠMT, Praha 2012 [cit. 4. 10. 2014]. Dostupné z: http://zpd.nuov.cz/RVP_6_vlna/RVP_8246M02_Soucasny_tanec_8246M02_Soucasny_tanec.pdf.
22. Sedláček, M.: K vývoji českého pravopisu. Část 1. *Naše řeč* [online], 76, 1993, č. 2 [cit. 27. 3. 2015]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7120>.
23. Sedláček, M.: K vývoji českého pravopisu. Část 2. *Naše řeč* [online], 76, 1993, č. 3 [cit. 1. 4. 2015]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7137>.
24. *Seznam učebnic a učebních textů se schvalovací doložkou pro základní vzdělávání platný ve školním roce 2014/2015* [online]. MŠMT, Praha 2014 [cit. 19. 2. 2015]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/skolstvi-v-cr/schvalovaci-dolozky-ucebnic-2013>.
25. Svoboda, K.: *Didaktika českého jazyka a slohu*. SPN, Praha 1977.
26. Svoboda, K.: *Metodika vyučování českému jazyku a slohu na školách 2. cyklu*. SPN, Praha 1964.
27. Svobodová, J. et al.: *Didaktika českého jazyka s komunikačními prvky*. Ostravská univerzita, Ostrava 2003.

28. Šmilauer, V.: O vyučování mluvnici a pravopisu. *Naše řeč* [online], 26, 1942, č. 1 [cit. 25. 3. 2015]. Dostupné z: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=3647>>.
29. Uličný, O.: Jaké úpravy pravopisu a kdy? (Na okraj Pravidel českého pravopisu 1993) [online]. *Čeština doma a ve světě*, 1, 1993, č. 2, s. 64–70 [cit. 1. 4. 2015]. Dostupné z: <<http://ucjtk.ff.cuni.cz/system/files/publikace/cds/CDS1993-2.pdf>>.
30. Ústav pro jazyk český. 2014. Informace o příručce *Pravidla českého pravopisu*. [online, cit. 19. 2. 2015]. Dostupné z: <<http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=890>>.
31. Ústav pro jazyk český. 2008–2015. *Internetová jazyková příručka*. [online, cit. 20. 2. 2015]. Dostupné z: <<http://prirucka.ujc.cas.cz>>.
32. Ústav pro jazyk český. 2015. Jazyková poradna. [online, cit. 20. 2. 2015]. Dostupné z: <<http://www.ujc.cas.cz/jazykova-poradna/>>.
33. Ústav pro jazyk český. 2014. O Internetové jazykové příručce. [online, cit. 20. 2. 2015]. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=_about>.
34. Ústav pro jazyk český. 2014. Vyjmenovaná slova. [online, cit. 20. 2. 2015]. Dostupné z: <<http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=100>>.

15.1 UČEBNICE PRO ZŠ

35. Krausová, Z. – Teršová R.: *Český jazyk pro 6. ročník základní školy a primu víceletého gymnázia*. Fraus, Plzeň 2003.
36. Krausová, Z. – Teršová, R.: *Český jazyk 7. Učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*. Fraus, Plzeň 2004.
37. Krausová, Z. – Pašková, M.: *Český jazyk 8 pro základní školy a víceletá gymnázia*. Fraus, Plzeň 2005.
38. Krausová, Z. et al.: *Český jazyk pro 9. ročník základní školy a odpovídající ročník víceletého gymnázia*. Fraus, Plzeň 2006.
39. Hošnová, E. et al.: *Český jazyk pro základní školy 6*. SPN, Praha 2006.
40. Hošnová, E. et al.: *Český jazyk pro základní školy 7*. SPN, Praha 2008.

41. Hošnová, E. et al: *Český jazyk pro základní školy 8*. SPN, Praha 2009.
42. Hošnová, E. et al: *Český jazyk pro základní školy 9*. SPN, Praha 2010.

15.2 UČEBNICE PRO SŠ

43. Kostečka, J.: *Český jazyk pro 1. ročník gymnázií*. SPN, Praha 2009.
44. Kostečka, J.: *Český jazyk pro 2. ročník gymnázií*. SPN, Praha 2005.
45. Kostečka, J.: *Český jazyk pro 3. ročník gymnázií*. SPN, Praha 2007.
46. Kostečka, J.: *Český jazyk pro 4. ročník gymnázií*. SPN, Praha 2007.
47. Martinec, I. et al: *Mluvnice. Učebnice českého jazyka pro střední školy*. Fraus, Plzeň 2009.

15.3 METODICKÉ PŘÍRUČKY

48. Hošnová, E. et al: *Český jazyk pro základní školy 6. Metodická příručka*. SPN, Praha 2007.
49. Kostečka, J.: *Metodická příručka k učebnici Český jazyk pro 1. ročník gymnázií*. SPN, Praha 2003.
50. Martinec, I. et al: *Mluvnice. Komunikace a sloh. Příručka učitele. Český jazyk pro střední školy*. Fraus, Plzeň 2010.